

PROFESORUL ȘTEFAN CUCIUREANU – OMUL ȘI OPERA (I)

VASILE DIACON

Professor Ștefan Cuciureanu – der Mann und das Werk (I)

(Zusammenfassung)

Die Studie wird dem 100 jährigen Jubiläum seit der Geburt des Bukowiner Professors gewidmet. Aufgrund zahlreicher Archivdokumente schlägt sein ehemaliger Student, Vasile Diacon eine „kritische Auseinandersetzung“ mit dem Werk seines Magisters vor, und zwar aus historischer Perspektive, indem er die Etappen der intellektuellen Ausbildung (in Radautz, Czernowitz, Rom) darstellt und viele Persönlichkeiten im Rahmen der sozial-politischen Umständen der Zeit (Giulio Bertoni, I. E. Torouțiu, Al. Tzigara-Samurcaș, Al. Brătescu-Voinești, Ion Agârbiceanu, G. Murnu und viele andere mehr) nachruft. Ein ganzes Kapitel ist dem Werk des Professors Ștefan Cuciureanu gewidmet. Hier werden einige Hauptbereiche seiner Tätigkeit präsentiert: die kulturellen Beziehungen zwischen Rumänien und Italien, die Verbreitung der rumänischen Literatur in Italien, die Rezeption von Mihai Eminescus Werk im Halbinsel. Ebenda werden weniger bekannte Aspekte aus dem Leben des Bukowiner Professors, wie die Tätigkeit als Kritiker der bildenden Kunst hervorgehoben. Die Tatsache, dass er auch Übersetzer und Verleger war, wird auch nicht übersehen: die letzte von den genannten Beschäftigungen kennzeichnen ihn als ein „Elitenphilologe, authentischer Dichter, unauffälliger, mühseliger Arbeiter in der Suche nach Vervollkommnung“, mit dem „Bewusstsein eines Goldschmieds“ beschenkt. Ein anderes Kapitel der Studie bezieht sich auf die Persönlichkeit des Magisters Ștefan Cuciureanu, auf seine hervorragenden pädagogischen Eigenschaften und auf seine reiche Erfahrung in der Betreuung mehrerer Studentengenerationen an der „Al. I. Cuza“ – Universität aus Jassy. Gleichzeitig hat er an der Jassyer Universität und innerhalb der Jassyer Filiale der Rumänischen Akademie die wissenschaftliche und pädagogische Tätigkeit jüngerer Mitarbeiter koordiniert und eine wahre Romanistik- und Italienistikschule gegründet. Interessant ist auch das Kapitel, wo der Professor Ștefan Cuciureanu als „authentischer Vertreter“ der Jassyer Boheme dargestellt wird. Den fünf Kapiteln der Studie ist eine reiche Briefsammlung beigelegt. Ausser den geschickten und empfangenen, vor allem dokumentarisch wertvollen Briefen werden auch andere Dokumente präsentiert: eine Autobiographie und einige bisher unveröffentlichte Notizen des rumänischen Sicherheitsdienstes.

Schlüsselwörter und -ausdrücke: exemplarische publizistische Tätigkeit, Jassyer Boheme, philologische, wahrheitsgetreue Forschung, kulturelle Tagungen, Gelehrtsamkeit, Nachruf, romanische Philologie, Italienistik, kritische Objektivität, erinnerungswerte Vorträge, umstrittene wissenschaftliche Fragen, rumänisch-italienische kulturelle Beziehungen, Rezeption von Mihai Eminescus Werk in Italien, anerkannter Romanist, die Jassyer Romanistik- und Italienistikschule, die Rumänische Schule aus Rom.

1. UN „HIDALGO” AL VREMURILOR SALE

Personalitate remarcabilă a lumii universitare ieșene, începând cu vara anului 1945 și până în 1986, romanist de excepție, om admirat în egală măsură de către intelectualitatea, dar și de către boema ieșeană, Ștefan Cuciureanu s-a născut în sudul Bucovinei istorice, în localitatea Hurjuieni, comuna Frătăuții Vechi¹, în fostul district Rădăuți, la data de 20 iunie 1911, într-o familie de oameni simpli și nevoiași, care număra 14 copii, dintre care doar cinci au supraviețuit bolilor copilăriei și urmărilor Primului Război Mondial. „Am îndurat foame și privațiuni și ne-am dezvoltat debili”, avea să noteze profesorul Ștefan Cuciureanu mai târziu.

Situația materială nu le-a permis accesul la școli înalte; părinții săi, Domnica și Andrei Cuciureanu, posedau doar 0,87 ha teren; cu 25 de prăjini fuseseră împrăștiți după Primul Război Mondial și tatăl său completa venitul familiei ca pălmar la biserică și gropar al satului.

Totuși, zeița Fortuna a fost generoasă cu doi dintre copii, Gheorghe și Ștefan, care erau foarte bine dotați intelectual și care au fost trimiși, mai departe, la studii, de către învățătorul satului. Din păcate, Gheorghe a murit de tuberculoză, în timp ce era student eminent, în anul al II-lea, la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți, în martie 1930. Fusesse membru al vestitei Societăți academice studențești „Arboroasa” și la înmormântarea sa a participat un număr mare de studenți arboroseni, cuvântarea de despărțire fiind susținută de președintele lor, studentul Teodosie Popescu. În timp ce corul intona „Iar pe mormânt să-mi puneți mândrul nostru tricolor”, vorbitorul a lăsat să cadă panglica tricoloră peste sicriu².

Despre situația sa materială în copilărie și tinerețe, Profesorul scria, într-una din autobiografiile cerute periodic de către Serviciul de personal al Universității, că unul dintre cei doi copii studenți, fratele său mai mare, „a murit de tuberculoză, iar eu am întreținut cu meditații, apoi cu salariul, întreaga familie. Vacanțele, am lucrat pentru făină la chiaburi și la Fabrica de Postav Buhuși. Tata a fost până și gropar și eu am săpat zeci de gropi împreună cu el. Am crescut subalimentat și șubred, dar am învățat ușor în școli, fiind premiant de la liceu până la doctoratul luat în Italia.

Am răzbit singur în viață, neajutat de nimeni. După ce am ajuns la salariu (1934), mi-am purtat frații în școli, până ce i-am scos la pâine: sora, învățătoare; fratele, inginer agronom premiat pe țară (cf. Congresul II al P.M.R.). I-am ridicat

¹ În „Almanah «Convorbiri literare» '82”, p. 78, este indicat, în mod eronat, ca loc de naștere, Gălănești, Suceava, iar ca dată, 20. VIII. 1911. Precizăm că satul Hurjuieni a trecut în componența comunei Gălănești în anul 1939, iar până atunci a aparținut de comuna Frătăuții Vechi. Vezi *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea I, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 557.

² Vezi Pantelimon Socaciu, *Arboroasa. File din cronică vieții studențești cernăuțene*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de dr. Marian Olaru, Rădăuți, Editura „Septentrion”, Colecția „Hyperion” (1), p. 234 seq.

pe părinți din starea de mizerie, apoi, în 1947, m-am căsătorit cu o fată de țărani, modestă și sfoasă, astăzi medic la Spitalul «Izolarea» Iași”³.

După școala primară din satul Hurjuieni, viitorul profesor eminent a urmat, între anii 1922 și 1929, Liceul clasic „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți, în anul al V-lea fiind primul în clasă, iar la examenul de bacalaureat, care s-a susținut, în iulie 1929, la Suceava, simultan, de către absolvenții a patru licee bucovinene, a fost „abiturient” – cum se spunea în acele vremuri proaspătului elev care a promovat examenul –, ocupând locul întâi din totalul celor 67 de candidați care au reușit (diploma nr. 23 091/1929). În același an, s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cernăuți, unde era student eminent fratele său Gheorghe și unde a studiat limbile clasice, limbile și literaturile franceză și italiană. A avut ca profesori pe Leca Morariu la literatura română, Alexe Procopovici la lingvistică generală, Dumitru Marmeliuc la indoeuropeană, Radu Sbierea la limba latină, Ilie Bacinschi la franceza veche, iar la franceza modernă pe profesorul Rousseau și pe Edgardo Giorgi Alberti la limba și literatura italiană. Au fost oamenii care au pus fundamente solide pregătirii filologice a specialistului de mai târziu.

A avut o aplecare deosebită către limbile străine. Fratele său Onesim Cuciureanu afirmă: „Îmi plăceau îndeosebi limbile străine (El spunea că l-a moștenit pe tata, care, hargat fiind vreo zece ani la nemții din Frătăuții Vechi, precum Korz, cunoștea și vorbea curent limba germană.). A avut norocul să studieze, în liceu, limba latină cu profesorul Siegfried Weinstein, care ținea la el ca la copilul lui (La bătrânețe, a plecat în Israel.). De la acest profesor a primit gustul pentru limba latină, iar de la Em. Isopescu, directorul Liceului «Eudoxiu Hurmuzachi», gustul pentru limba franceză. Un respect deosebit avea pentru profesorul Ilie Vișan, care preda româna”⁴. Profesorul Cuciureanu însuși afirma, într-o scrisoare din 26 iulie 1972, adresată Editurii Univers: „Întâmplarea face că am învățat latina opt ani la un liceu din Bucovina cu profesori austrieci, care ne-au inoculat-o în sânge pentru toată viața. În ce mă privește au făcut bine, deoarece am avut o bază sigură pentru limbile și filologia romanică. Ulterior am continuat studiul ei la Universitatea din Cernăuți și cu greu am schimbat-o pe romanistică”⁵.

Pe perioada studiilor s-a întreținut singur. Încă din vacanța dintre clasele a IV-a și a V-a a lucrat la Fabrica de Postav din Buhuși, apoi, ca student, din bursă și meditații, a reușit să-și ajute părinții.

Arboresean a fost și Ștefan Cuciureanu, pe care îl găsim, în anul universitar 1932–1933, ca făcând parte din Comitetul de conducere al Centrului studentesc „Arboreasa” din Cernăuți și ținând conferințe pe teme culturale în așezări din Bucovina, precum Adâncata – Storojineț, Vicovu de Sus, Oprișeni și Volovăț.

³ Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Serviciul Resurse umane, dosar de personal Ștefan Cuciureanu, nepaginat.

⁴ Onesim Cuciureanu, *Amintiri*, manuscris păstrat în arhiva personală, V. D., p. 13.

⁵ Scrisoare în arhiva noastră. V. D. Vezi *Anexa IX* la studiul nostru.

În anul 1933 obține diploma de licență, cu precizarea „cu distincție” și calificativul *magna cum laude*, în specialitățile filologia modernă, limba și literatura franceză, limba și literatura italiană și pedagogie, secundar (diploma nr. 2 281/1934). Dizertația cu care și-a susținut licența a avut ca subiect *Poemele epice franceze medievale*.

În același an a absolvit și Seminarul Pedagogic din Cernăuți, obținând certificatul nr. 552/30 iunie 1934.

După terminarea stagiului militar, efectuat la Batalionul II Infanterie ușoară, din Rădăuți, a funcționat, între anii 1934 și 1936, ca profesor suplinitor la Școala Comercială Superioară de Băieți din Satu-Mare, unde, cu entuziasmul tinereții, avea să scoată o revistă, în limba italiană, intitulată „L'Avviamento”, având ca subtitlu „Periodico istruttivo ad uso delle scuole commerciali” și pe a cărei pagină de titlu stau scrise următoarele cuvinte: „L'Avviamento”, cum îi spune și numele, este o revistă didactică, a cărei țintă este obișnuirea tineretului studios român cu expresii și termeni italieni utilizați în comerț. Ea își propune să-l călăuzească în studiul problemelor de mare interes ale economiei italiene. Dacă voi face operă utilă tinerilor care îmbrățișează studiul comerțului, voi putea zice că ne-am atins scopul”. Apariția publicației a fost semnalată în revista editată de către Alexandru Marcu, „Studii italiene”⁶.

În anul 1936 participă la un concurs pentru o bursă în străinătate, ajungând, astfel, întreținut al statului la Școala Română din Roma (1936–1938), unde a făcut un doctorat (cu diploma nr. 8 968/18 iulie 1938) sub conducerea profesorului Giulio Bertoni, având ca temă *Pier Emilio Bosi e la letteratura romena*. Doctoratul i-a fost echivalat de Ministerul Educației Naționale, Cultelor și Artelor prin *Decretul-Lege* nr. 3 747/11. XI. 1940, iar în perioada comunistă i-a fost recunoscut abia la data de 11 mai 1970.

La Școala Română din Roma, lui Ștefan Cuciureanu i-au premers alți doi mari bucovineni: primul, Claudiu Isopescu, care a fost bursier în perioada 1923–1925, și care, începând cu anul 1925, a lucrat ca lector la Facultatea de Litere a Universității din Roma, unde ajunge la gradul de profesor în anul 1936, și al doilea, Petru Iroaie, fost bursier între 1934 și 1936, a ajuns profesor la Facultatea de Litere a Universității din Palermo. Printre colegii săi de aici, s-au găsit și viitoare personalități ale lumii științifice și artistice românești, precum G. Ivănescu, D. Ciurea, Emil Condurachi, sculptorii Ion Grigore Popovici, discipolul lui Paciurea, asasinat în București, în noaptea de 2 spre 3 august 1946, și Zoe Băicoianu, și arhitectul Valentin Iorga (fiul lui Nicolae Iorga), și alții.

La Universitatea din Roma a avut ca profesori, printre alții, pe Giulio Bertoni la gramatica istorică a limbilor romanice, pe Michael Simon la limba și literatura franceză, pe Mario Chini la limba provensală și pe Broch y Llopp la limba

⁶ Vezi „Studii italiene”. București. anul III. 1936. n. 243.

spaniolă. Despre îndrumătorul său de doctorat, profesorul și marele filoromân Giulio Bertoni, a publicat un studiu foarte interesant în „Convorbiri literare”, cu ocazia morții acestuia, survenită la 28 mai 1942: *Un prieten al românismului: Giulio Bertoni*.

Cât a stat în Italia, a avut timp să ajungă în Libia și, evident, să viziteze Tripoli, în aprilie 1937, apoi a fost primit în audiență, în același an, de către Benedetto Croce, în locuința sa din Napoli. Circulă și astăzi legenda conform căreia, în momentul în care s-au făcut prezentările, Croce i-ar fi spus că nu cunoaște decât un român, pe N. Iorga, iar Cuciureanu i-ar fi răspuns: „Acum îl cunoașteți pe al doilea”, fapt ce a plăcut amfitrionului, care i-a dăruit una dintre cărțile sale cu autograf, la care profesorul nostru ținea foarte mult. Discuția a fost destul de agreabilă, lui Benedetto Croce plăcându-i patosul cu care tânărul Cuciureanu vorbea despre Pier Emilio Bosi, pe care celebrul critic îl considera un „ingenuo”⁷, și despre viitoarea sa teză de doctorat.

Despre întrevederea cu Benedetto Croce a vorbit pe scurt într-un interviu⁸ și a scris, în 1977, o evocare intitulată *Neapole – audiență la Benedetto Croce*, din care se mai păstrează doar un fragment și în care notează: „Cunoșteam cu firească aproximație, acum 41 de ani, Roma și așteptam excursia arheologică la Neapole și împrejurimi, organizată de conducerea Școlii din Valle Giulia pentru istoricii și arheologii aceluia institut, dar nu mai puțin artiștilor plastici și filologilor, între care mă prenumăram.

Ce puteam ști pe atunci despre Nea – Polis? Ceva mai mult decât se putea citi în scrieri și descrieri idealizante. Mai precis, atât cât îmi rămăsese din sumare istorii – de fapte și literare –, precum și în urma inițierii relative în limba italiană pe care o deprinsesem la Universitate.

În afară de programul comun, obligatoriu pentru toți membrii Școlii din Valle Giulia, în agenda autorului acestei evocări figurau două puncte: contactul viu cu dialectul napolitan (ceea ce se făcea de la sine în timpul șederii în localitățile respective) și în mod special obținerea unei audiențe, cu scop prestabilit, la marele Croce. S-au împlinit amândouă...”⁹

La numai un an de la sosirea la Roma, după ce a răscolit arhive, a prezentat la XXV Congresso del Reale Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, Roma, 12–15.X.1937, comunicarea *Giorgio Cantacuzino e l’Agenzia diplomatica romana di Roma (1873–1880)*, subiect care îl va preocupa și îl va trata, publicând, după întoarcerea în țară, un interesant epistolar, *Correspondance de Georges G. Cantacuzène, ancien premier secrétaire de l’Agence diplomatique de Roumanie*

⁷ Apud Șt. Cuciureanu, *Eminescu în Italia*, în volumul *Mihai Eminescu în critica italiană*, Texte alese și traduse de Radu Boureanu și Titus Pârvulescu. Argument de Radu Boureanu. Prefață de Ștefan Cuciureanu, Iași, Editura „Junimea”, 1977, p. 11.

⁸ Interviul publicat în „Zori noi”, Suceava, anul XLV, nr. 11 064/21.04.1985, p. 3.

⁹ În colecția noastră. V. D.

à Rome¹⁰, ocazie cu care avea să intre în contact cu Nicolae Iorga, întâmplare povestită într-un scurt text inedit¹¹.

Despre această uriașă personalitate a culturii românești se pregătea să scrie într-o secțiune a *Amintirilor* sale: *Iorga la Roma*, care a rămas, din păcate, la nivel de proiect.

Întors în țară, în perioada 1938–1945, a funcționat ca profesor suplinitor, predând limba italiană, în București, la liceele „Gh. Șincai” (1938–1940), „Titu Maiorescu” (1940–1942), „Matei Basarab” (1942–1944) și, în 1945, la liceele „Regele Mihai” și „Petru Rareș”, timp în care a luat și două examene de capacitate pentru limba franceză și limba italiană.

Imediat după întoarcerea în țară, în anul 1938, debutează în „Cuget clar” („Noul Sămănător”) cu un articol, *Vederi pascoliene*, pus sub zodia cuvintelor lui Mussolini: „Silenzio: ora si entra nella casa della poesia”, rostite în mai 1930, când acesta a intrat în capela din Castelvecchio di Barga, unde odihnește „învelit în pacea de-a pururi încă un chinuit de neînțelesuri fără fund ale firii”, iar poezia lui G. Pascoli fiind „încastrată în definiția clasică, deci limpede și adâncă, a ceea ce mulți au simțit și puțini au priceput a fi acordurile subtile ale acestei lire cu coarde vii: poezia pură”¹², scrie Ștefan Cuciureanu. Ceva mai târziu a publicat, în aceeași revistă, traducerea poeziei *Calea ferată*, din *Myricae*-le lui G. Pascoli¹³.

Ulterior, mai vechiul său prieten, bucovineanul I. E. Torouțiu, l-a chemat în redacția revistei „Convorbiri literare”, unde, între 1 iunie 1939 și 1944, a fost corector și redactor. Torouțiu preluase conducerea „Convorbirilor” la 20 februarie 1939 și a avut în colectivul de redacție pe Alexandru Ionescu și Teodor Al. Munteanu¹⁴. Printre redactori, Cuciureanu apare înscris începând cu nr. 7/1941 și până la ultima apariție, nr. 2 din martie 1944, când revista „s-a stins” în tumultul involburat al războiului.

Perioada „Convorbirilor literare” a fost relativ prodigioasă. Aici a publicat primele studii referitoare la relațiile culturale româno-italiene, la popularizarea unor autori italieni în România: *Primele traduceri italiene din Eminescu*, *Poezia lui Giovanni Pascoli*, *Un prieten al românismului: Giulio Bertoni*, *Giovanni Pascoli și limba română*, *Alfredo Panzini (31 decembrie 1863 – 10 aprilie 1939)* și *Benvenuto Celini autobiograf*, dar și un număr mare de recenzii, multe dintre ele referitoare la lucrări ale unor autori italieni: Giulio Bertoni, Francesco A. Ugolini, Giuseppe Zoppi, Giovanni Papini, Salvatore Sibilica, Paolo Soldati, Gino Lupi,

¹⁰ Publicat în Academia Română, „Bulletin de la section historique”, București, Tome XXIII, 2, 1943, p. 215–290.

¹¹ Vezi în volumul III al ediției noastre, Ștefan Cuciureanu, *Opere*, vol. I–IV, Ediție îngrijită, Argument, Studiu introductiv și Notă asupra ediției de Vasile Diacon, Iași, Editura „Tipo Moldova”, Colecția „Opera omnia”, 2011, 412 + 547 + 262 + 257 p.

¹² Ștefan Cuciureanu, *Vederi pascoliene*, în „Cuget clar” („Noul Sămănător”), București, anul III, nr. 13/7 octombrie 1938, p. 195.

¹³ G. Pascoli, *Calea ferată*, în Idem, nr. 19/18 noiembrie 1938, p. 301.

¹⁴ Vezi I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IX, București, 1940, p. XXII.

Umberto Cianciolo, Antonia Pozzi, Mario Ruffini, Ramiro Ortiz, Rosetta del Conte.

Pe aceeași linie, a ținerii la curent a cititorilor români cu ceea ce se publica în revistele italienești, a făcut multe sinteze din publicații care apăreau în Italia. Din totalul de 55 de astfel de prezentări, revistele italiene dețin ponderea: „Nuova Antologia” (Roma), „Il frontespizio” (Firenze), „La critica” (Napoli), „Termini” (Fiume), „Rivista italiana del dramma” (Roma), „Rassegna nazionale” (Roma), „La vita italiana” (Roma), „Letteratura” (Firenze), „Giornale storico della letteratura italiana”, (Torino), „Romana” (Roma) și, fără indicarea locului apariției, următoarele: „La difesa della razza”, „La lettura”, „L’Europa Orientale”, „Nuova rivista storica”, „Raccolta”, „Rivista internazionale di filosofia del diritto”, „La stirpe”, „La rassegna italo-romena”, „Il libro italiano nel mondo”, „Illustrazione italiana”, „Meridiano di Roma”, „Rivista musicale italiana”.

Dintre revistele românești sunt prezentate „Ethos” (Focșani), „Studii literare” (Sibiu), „Cuget moldovenesc”, „Universul literar”, „Dacia”, „Studii italiene”, „Gazeta cărților”, „Prietenie și luptă” – Buletinul Asociației Româno-Germane (București), „Apostolul” – Revista Asociației învățătorilor din județul Neamț (Piatra Neamț), „Cetatea Neamțului” (Piatra Neamț).

Cât a lucrat la „Convorbiri literare”, a cunoscut multe personalități ale lumii literare bucureștene: pe Al. Tzigara-Samurcaș, fostul director timp de 15 ani al revistei, pe Al. Brătescu-Voinești, despre care ne povestea că era tare gălăgios când venea la redacția aflată într-un mic birou al administrației Tipografiei „Bucovina” a lui I. E. Torouțiu, ale cărei rotative, situate alături, făceau un uruit domol și ritmic: „Și totuși, multă lume a vizitat acest birou: scriitori, cărturari, dintre cei iluștri, *in spe*, tineri și bătrâni”¹⁵.

Despre Al. Brătescu-Voinești, Cuciureanu povestește: „În 20 februarie 1942, și-a făcut apariția în ușa acelei încăperi înguste, cu geamul spre Strada Gr. Alexandrescu, un moșneguț scheletic, răsărind totuși cu vioiciune din blana mătăsoasă de jder, și a dat cu glasul slab binețe. Ne-am ridicat în picioare: era Brătescu-Voinești. Pofțit cu respectul convenit la mijlocul mesei, după termenii protocolari în asemenea prezențe, Maestrul a trecut la corectura de tipar a unei scrieri proprii. S-a așternut tăcere. O tăcere pioasă care-mi amintea versul lui Ovidiu tânăr, inspirat de vederea lui Virgiliu și Horațiu, dacă nu mă înșel: *quotque aderant vates rebar adesse deos* – „de câte ori erau de față poeții iluștri, mă credeam în prezența zeilor înșiși”. De la o vreme scriitorul a lăsat condeiul din mână-i cu degete subțiri, și a trecut la urzirea de amintiri. Vorbea elegant, susținându-se în despletirea fină a ideii, cu mișcări adecvate de mână. Amintirile îl incitaseră, dar tonul povestirii sale rămânea constant confesional. Ceea ce-i dădeau

¹⁵ Șt. Cuciureanu, „Convorbiri literare” în ultimii ani, în „Cronica”, Iași, anul II, nr. 11 (58)/18 martie 1967, p. 7. Referitor la „Convorbiri literare” în ultimii ani, vezi și Teodor Al. Munteanu, *Alte amintiri de la „Convorbiri literare” din ultima perioadă bucureșteană*, în „«Convorbiri literare» Almanah '88”, Iași, p. 125. Aici este publicată o fotografie-document a colectivului de redacție, cu I. F. Torouțiu, Al. Ionescu, Teodor Al. Munteanu și Ștefan Cuciureanu.

farmec aparte erau nuanțările, verva, subtilitatea. Faptele rememorate nu prezentau, prin ele, un interes deosebit, în afară de acela că, luate laolaltă, constituiau o critică la adresa societății în care a trăit scriitorul, însă ele se țeseau cu o asemenea măiestrie, încât relatarea lor orală echivala cu slova menită tiparului. Rămăseserăm cu toții, director și corectori, literalmente în suspensie de spirit.

Timpul se furișase binișor în neant, suflul scriitorului scăzuse. Atunci I. E. Torouțiu i-a comunicat cum s-a găsit manuscrisul piesei *Lais*, în traducerea lui Eminescu, manuscris pe care, după ce l-a studiat, l-a încredințat Academiei. Brătescu-Voinești a sentențiat: «Reputația unui scriitor de mare valoare este o avuție publică». Mutând discuția, directorul «Convorbirilor» l-a întrebat condescendent dacă a adus cumva schița promisă. Cu istețimea ce-l caracteriza, scriitorul a replicat: «Dragă Ilie, am uitat. Știi că omul ține minte totul în afară de ceea ce uită. Am să-ți aduc ceva...» Apoi, cu aceeași intimitate naturală, ne-a întins mâna: văzuse și ne citise fizionomiile, transformate de moment, a colegului Munteanu și a semnatarului acestor fugitive însemnări¹⁶.

În alte notații, și-i amintește pe Ion Agârbiceanu, care a apărut „înalt și lent în biroul redacțional”, pentru a discuta despre publicarea romanului *Vâltoarea*, și pe poetul sonetist G. Tutoveanu, despre care notează: „Parcă-l văd, blajin, cu fața smeadă, iluminată de doi ochi calmi, albaștri. Publica frecvent în revistă poezii de o egală tonalitate, sonete, specie în care, se știe, rămâne un reprezentant. În strofa lui se continua tradiția, din care totuși s-a detașat cu o discretă notă personală. Sincer, în echilibru constant, chiar poezia de răscolire asculta de aceeași pană muiată în *Albastru*. Omul sugera oarecum dimensiunile poetului¹⁷”.

Prozatorul N. Dunăreanu, amicul de la Iași al lui M. Sadoveanu, este reținut în memoria sa în următorii termeni: „Am avut impresia că, în dimensiunea verticală, își depășea prietenul. Sănătos, deși în vârstă, scriitorul aparținea tagmei categoricilor, atât față de sine cât și în privința altora: «Am clocit douăzeci de ani nuvela *Strigăt în noapte*, am scris la vremea mea, dar eu abia acuma am învățat să scriu. Literatura este o floare. Ori o diseci, ori o miroși. A fi literat înseamnă a fi inteligent, și cult, și talentat!» Dunăreanu respingea vehement hermetismul poeziei «așa zise noi». «Vorbăria ei» ridica nuvelistului o «silhă», din care nu putea ieși la lumină: «Nu găsesc în ea vocabularul sufletesc cu care ne-a deprins Eminescu, acest uriaș, nu numai al nostru, ci și al literaturii lumii¹⁸».

George Murnu, „clasicul traducător al lui Homer”, a fost păstrat în amintire de către Ștefan Cuciureanu ca un deținător al unui „tezaur de inedite, privitoare la scriitori: întâmplări, rupturi de raporturi, scene grave și hazlii, vorbe de spirit etc. Când începea să ne povestească, greu ajungea la sfârșit.

De statură mărunță, expansiv, foarte mobil în idee și dispoziție, G. Murnu aducea a meridional. Șederea lui în redacție risipea orice umoare, însemnând un

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

moment festiv pentru toți: «Știți de unde a pornit supărarea lui Iorga pe Caragiale?» Și ne povestea scena respectivă, la care au asistat Delavrancea și alții, râzând cu hohot. «Dar de sentința dată de Goga poeziei noi, ați auzit?» Și inimitabilul interpret al epicei homerice se desfăta, asemenea unui adolescent, la vorbele de spirit ale poetului ardelean¹⁹.

Motiv de satisfacție pentru Profesor, aportul său la realizarea volumului care cuprindea numerele 6–9 din anul 1939 ale revistei și care era omagiul adus de către redacție memoriei lui Eminescu, la împlinirea a 50 de ani de la retragerea sa în lumea lui Hades, a fost important. Acum a publicat studiul *Primele traduceri italiene din Eminescu*²⁰, a realizat versiunea italiană a studiului lui I. E. Torouțiu și Alexandru Ionescu, *Il valore dominante del nostro secolo*²¹ și a publicat traduceri în limba italiană făcute de către Pier Emilio Bosi din creația eminesciană, și anume: *Venere e madonna, Soneto (Veneția), E se le rami... și Solitudine*.

În vremea studenției noastre se vorbea despre faptul că, în semn de admirație pentru naționalismul eminescian, ar fi ales culoarea verde pentru copertile volumului, care totaliza circa 1 000 de pagini, motiv pentru care, în ochii multora dintre noi, dar și ai unor istorici, precum Gh. Buzatu, gestul avea valoarea unui simbol cu reverberații peste decenii.

În anul 1940 i-au decedat ambii părinți, Profesorul preluând acum în sarcina sa întreținerea în școli a doi dintre frații mai mici: a Valeriei, pe care a purtat-o în Școala Normală, ajungând învățătoare, și a lui Onesim, care a devenit inginer agronom, specialist foarte cunoscut, mai târziu, în județul Constanța.

În timpul războiului, nu a participat efectiv pe front, ci a fost încorporat în Batalionul III Auto Roman, unde, ca director de studii, a condus Școala tehnică militară de ucenici mecanici auto. O perioadă de timp a lucrat și la Cenzura Poștei Centrale din București. În 1941 a absolvit Școala de ofițeri de infanterie, din Ploiești.

Ștefan Cuciureanu nu a făcut niciun fel de politică interesată sau șovină. În vremea înfloririi naționalismului șovin, nu a militat în niciun fel în rândurile acestei mișcări. În anul 1935, la Satu-Mare, pentru câteva luni, a fost înscris în P.N.L. „cu scopul de a răsturna un director de școală rău”, demisionând ulterior, după cum afirmă într-o notă autobiografică. Nici în perioada comunistă nu a fost înregimentat politic.

Adaptându-se politicilor vremii, el a desfășurat o relativ bogată activitate sindicală, culturală și socială. A activat în cadrul P.N.P.²², conducând întregul

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Vezi „Convorbiri literare”, București, anul LXXIII, nr. 6–7–8–9, iulie–septembrie 1939, p. 1 085–1 103.

²¹ *Idem*, p. 1 607–1 618.

²² Partidul Național Popular este continuatorul Partidului Poporului care fusese interzis în martie 1938. În august 1944 foști membri ai Partidului Poporului au reînființat formațiunea sub titulatura Partidul Național Popular, care a candidat în alegerile parlamentare din 1946 pe listele Blocului Național Democratic, alături de P.C.R., P.S.D.R., P.N.L.-Tătărașcu, P.N.Ț.-Alexandrescu și Frontul Plugarilor.

resort cultural al Apărării Patriotice din județul Iași, din 1946 și până la dizolvare. În perioada 1948–1950 a fost responsabil cu presa sindicatelor din învățământul de toate gradele din județul Iași, a ținut conferințe, inclusiv pe linia Societății Române pentru Știință și Cultură, scriind articole „conjuncturale” în „Moldova liberă”; în cadrul comitetului sindical din învățământ a fost responsabil sportiv, practicând el însuși pescuitul cu undița. În anul 1958 era președintele comitetului de sindicat al Filialei ieșene a Academiei R.P.R. În același timp, a activat și în cadrul Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (A.R.L.U.S.).

S-a căsătorit, în anul 1947, cu Georgeta Vartolomei, medic la Spitalul de Boli Infecțioase din Iași și nu a avut moștenitori.

În Iași postbelici, în chiar primul an, într-o atmosferă culturală văduvită prin plecarea la București a unora dintre corifeii săi de atunci, precum M. Sadoveanu, I. Teodoreanu, M. Ralea, I. Botez, iar Iorgu Iordan a plecat în august 1945 ca ambasador la Moscova, printre ruinele, poate, încă fumegânde care aminteau de coșmarurile trăite în timpul bombardamentelor, străbătând foametea, care leza adânc demnitatea intelectualilor, în condițiile în care nu exista decât o singură publicație, „Moldova liberă”, devenită ulterior „Lupta Moldovei”, G. Călinescu, M. Codreanu, Otilia Cazimir, Corneliu Baba, Al. Dima, Andrei Oțetea, cărora li se adăugau matematicianul Octav Mayer, chimistul Radu Cernătescu și alți universitari întrețineau o vie stare de spirit, care aminteau, în parte, de inefabilul vieții spirituale citadine din „dulcele târg” de altădată; în această ambianță a poposit, în vara lui 1945, Ștefan Cuciureanu, spre a fi încadrat pentru a preda limba italiană la Facultatea de Filosofie și Litere²³ de la *Alma Mater Iassiensis*.

Fie că i-a găsit la Iași, fie că i s-au alăturat ulterior, nume ca Petru Caraman, N. Cartojan, I. M. Marinescu, Theofil Simensky, G. Ivănescu, Const. Ciopraga, Gavril Istrate, Gh. Agavriloaie, Haralambie Mihăescu, Cicerone Călinescu, Vasile Harea, Alexandru Zacordoneț, N. I. Popa, Octav Tcaciuc, N. A. Ursu, Leon Diculescu, Jean Livescu, Alfred Jeanrenaud, Ștefan Giosu, Vasile Arvinte și mulți alții au alcătuit împreună colectivul care a asigurat continuitatea notorietății filologiei ieșene.

La 1 iulie 1945, la recomandarea profesorului Vincenzo de Ruvo, de la lectoratul italian, a fost încadrat asistent de limba italiană la Universitatea din Iași, și, în 1946, prin concurs, cu media maximă 20, a obținut postul de lector, suplinind Catedra de filologie romanică, devenită vacantă în urma plecării la București a profesorului Iorgu Iordan și ținând un curs de istorie a limbilor romanice, unul de franceză veche, precum și un seminar de texte de latină veche și din limbile romanice.

În toamna acestui an, împreună cu fratele său Oncesim, student la Agronomie, Profesorul a pus în ordine biblioteca Liceului Național, care fusese devastată de ostașii sovietici, al căror comandament se afla în curtea liceului, căpătând dreptul

²³ Sub această titulatură a rămas până în anul 1948, la reformă, când i s-a schimbat numele în Facultatea de Filologie.

de a dormi în subsolul clădirii, pe pat de ziare și de cărți, după cum ne povestea adesea. Dormeau împreună cu C. Radinschi, studentul lui Corneliu Baba, care era pedagog la același liceu.

Ca asistent (1945–1946) și ca lector (1946–1952) de limba italiană, a predat: limba italiană, istoria și geografia Italiei, literatura italiană, suplinind, în lipsa lor temporară, pe profesorii Ruggiero Palmieri, I. Careri, Luigi Grillo, Vincenzo de Ruvo, Francesco d'Alessandro. A ținut examene, printre care și examenul de istoria literaturii spaniole (cursul profesorului Ruggiero Palmieri).

Ca suplinitor al Catedrei de filologie romanică (1947–1952) și ca titular al disciplinei (1954–1965), a ținut cursurile și seminariile programate de minister, predând pe cele de limbă latină populară, istoria comparată a limbilor romanice, gramatica comparată a limbilor romanice. În cadrul Catedrei de limba și literatura franceză (1949–1951, până la desființarea ei), a predat cursul de istoria limbii franceze de la origini până în secolul al XVIII-lea, inclusiv.

La Universitatea ieșeană, studierea limbii italiene avea o veche tradiție. La Academia Mihăileană era învățată încă din jurul anului 1835²⁴, dar abia în anul 1926 a început studiul sistematic al limbii și literaturii italiene, odată cu aducerea, ca suplinitor, la Catedra de limbi și literaturi romanice, a lui Iorgu Iordan, care a predat un curs de *Gramatică a limbilor romanice*, publicând și o lucrare de referință în domeniu: *Introducere în studiul limbilor romanice*²⁵. După Iorgu Iordan, în perioada 1929–1931, lectorul italian Augusto Garcia a predat un curs de *Istorie a literaturii italiene*, acestuia urmându-i Ermenegildo Lambertenghi (1931–1938) și, apoi, Giuseppe Petrino (1938–1943), care a invitat la Iași pentru conferințe pe Giacomo Devoto, Matteo Bartoli, Giulio Bertoni, Carlo Tagliavini, Giuliano Bonfante și Umberto Ciancòlo. Tot G. Petrino a inițiat *Lectura Dantis*, fiind cel care a cerut înființarea unui lectorat onorific italian pe lângă Facultatea de Filosofie și Litere, iar în anul 1942 a fondat, la Iași, revista „Italica”, unde au publicat importante studii Andrei Oțetea, Ilie Minea, Iorgu Iordan, Gheorghe Ivănescu, Petru Iroaie, Nicanor Russu, Dumitru Ciurea și însuși Giuseppe Petrino. În munca sa, profesorul Petrino a fost ajutat de asistenții Giuseppe Bacci și Liberale Netto, ultimul fiind autorul unui volum, *Istoria literaturii italiene*, publicat la Casa Școalelor, în 1943. În anul 1944 îi găsim la Catedra de limbă și literatură italiană pe italienii Vincenzo De Ruvo, Ruggero Palmieri și Francesco D'Alessandro.

Această tradiție și deosebitele realizări pe linia difuzării limbii și literaturii, a culturii italiene, în general, îi erau cunoscute lui Ștefan Cuciureanu, care se angajează cu toată energia pe linia înaintașilor săi. Colaboratoarea sa de mai târziu,

²⁴ Vezi Eleonora Cărcăleanu, *80 anni d'insegnamento dell'italiano presso l'Università „Al. I. Cuza” di Iași*, în *80 anni d'insegnamento dell'italiano presso l'Università „Al. I. Cuza”. Atti del Simposio Internazionale di Iași (12–13 maggio 2006)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 9.

²⁵ *Universitatea din Iași. Dezvoltarea științei*. Iași. 1986. n. 43.

profesoara Eleonora Cărcăleanu, notează: „Pentru mai mult de 30 de ani, din 1945 până în iunie 1976, predarea limbii și culturii italiene la Universitatea «Al. I. Cuza» este opera pasionată a profesorului Ștefan Cuciureanu. A fost cel care a ținut cursuri și seminarii de limbă și literatură italiană, informând și formând mai multe generații de studenți și viitori specialiști, care păstrează în amintire generozitatea și devoțiunea profesională a maestrului lor»²⁶.

În timpul profesoratului lui Ștefan Cuciureanu, după anul 1960, numărul studenților interesați de cunoașterea limbii și literaturii italiene a crescut considerabil, cursul facultativ de limbă și literatură italiană fiind urmat și de către studenți de la Facultatea de Istorie.

Din anul 1967, limba italiană putea fi studiată ca materie secundară de către studenții de la Facultatea de Litere, când a apărut Secția română – italiană, Ștefan Cuciureanu fiind îndrumător pentru un număr mare de lucrări de licență, unele dintre acestea fiind publicate mai târziu²⁷.

Una dintre marile realizări ale „epocii Cuciureanu” a fost reînființarea, în 1969, a Lectoratului de italiană, avându-i ca lectori pe Roberto Scagno și Onofrio Cerbone.

Din păcate, orientarea politică a învățământului superior românesc, sub îndrumarea consilierilor sovietici, a determinat desființarea specialităților pe care le predă Ștefan Cuciureanu, acesta fiind nevoit să plece din învățământul superior și să-și câștige existența ca profesor de matematică la o școală de ciclul II, din comuna Prisecani, pe malul Prutului, în județul Iași, unde a funcționat începând cu 1 noiembrie 1952 până la 31 ianuarie 1953. După câteva luni, la 1 aprilie 1953, cu concursul profesorului Gavril Istrate, a fost numit cercetător științific, în cadrul colectivului de filologie de la Filiala din Iași a Academiei R.P.R.

În anul 1954, fiind reînființată filologia romanică la Universitatea ieșeană, a fost însărcinat cu predarea cursului de romanistică, iar din anul 1957 a predat și cursul practic de limbă italiană. Din 1956 a obținut, prin concurs, postul de cercetător științific principal la filiala ieșeană a Academiei. În anul 1964 a trecut pe post de conferențiar titular provizoriu, iar de la 1 ianuarie 1965 a trecut cu baza la Universitate, la Catedra de limba română. Începând cu 1 octombrie 1968, a fost șeful Catedrei de romanistică și limbi clasice, iar de la 1 octombrie 1971 a ocupat, prin concurs, un post de profesor titular la disciplinele de gramatică comparată, literatură italiană, literatură spaniolă și metodică predării limbii italiene.

Sub conducerea sa, a fost refăcută Catedra de limbi clasice și romanistică, având la bază Catedra de limbi străine deja existentă și înglobând, alături de cunoscutul Th. Simensky, pe latinistul Cicerone Călinescu, având ca lectori la limba și literatura latină și cea greacă pe N. Baran și Gh. Cosoi, iar ca asistenți pe

²⁶ Eleonora Cărcăleanu, *op. cit.*, p. 13.

²⁷ În acest sens, vezi Vasile Diacon, *Un moment din istoria limbii române literare: Eufrosin Poteca*, Iași, Editura „Tipo Moldova”, 2009. Lucrarea este închinată „memoriei ilustrului nostru magister Ștefan Cuciureanu”.

Traian Diaconescu, Ana Cojan, Niculina Todirașcu și Simina Noica, romanistica fiind susținută de către profesorul Ștefan Cuciureanu și lectorii Luminița Fassel, Richard Walter, cărora li se adaugă asistenții Victoria Naum și Eleonora Nicola (Cărcăleanu), la limba și literatura italiană, Aurica Brădeanu și Mircea Brânză pentru limba și literatura spaniolă²⁸.

În baza *Ordinului nr. 447/1962* al Ministerului Învățământului, la 28 mai 1962, a luat ființă Societatea Română de Lingvistică Romanică, al cărei act constitutiv a fost semnat, printre alții și de Ștefan Cuciureanu. Printre semnatari se mai găsesc I. Iordan, Al. Rosetti, Em. Petrovici, T. Vianu, Al. Graur, Al. Balaci, J. Byck, B. Cazacu, G. Istrate, N. I. Popa, D. Macrea, Gh. Mihailă²⁹.

În cadrul Societății, a avut o atitudine activă, susținând conferințe pe diferite teme, așa cum se întâmpla la 27 noiembrie 1964, când a prezentat comunicarea *Petru Maior, precursor al lingvisticii romanice în țara noastră*³⁰.

În noiembrie 1974, a făcut un stagiu de documentare la Universitatea din Jena, iar în aprilie 1975 a fost la Napoli, la Congresul Internațional de Lingvistică Romanică, ocazie cu care s-a reîntâlnit cu mulți dintre lingviștii italieni pe care îi cunoștea, printre care și Bruno Migliorini.

Cu adresa 31 111/28.04.1976 a Ministerului Educației și Învățământului a fost numit profesor consultant. S-a pensionat la 1 iulie 1976.

Într-o scrisoare neterminată, din 2.XI.1986, adresată fratelui său Onesim, Profesorul scria, fără să se întrevadă vreo presimțire: „Avem o toamnă faină, cu o ploaie la timp, solicitată de boabele de grâu înțărâdate. Împreună cu Vianor, am lăsat baltă ieșirile cu vergile, mai exact lansetele, la Prut, preocupați de aprovizionări. Stau cu toate bine...”³¹. Ulterior, a fost internat în secția prietenului său, prof. dr. G. Popa, la Spitalul „Sf. Spiridon”, unde a decedat, la 30 decembrie 1986, fiind înhumat în Cimitirul „Eternitatea” din Iași.

Despre relațiile omului Ștefan Cuciureanu, pe care le-a avut în lumea științifică și culturală, stau mărturie o serie de autografe pe care le-a primit, cu precădere de la specialiști în domeniul filologiei, dar nu numai, ori le-a acordat el însuși unor personalități ale epocii sale, și din corespondența³² pe care a purtat-o cu Carlo Tagliavini, I. E. Torouțiu, Mario Ruffini, Mariano Baffi și alții. Spre ilustrare, reproducem, în anexă, autografele primite pe diferitele extrase din publicații de specialitate, care s-au păstrat³³, renunțând la criteriul cronologic și prezentându-le

²⁸ *Universitatea din Iași. Dezvoltarea științei*, Iași, 1986, p. 53.

²⁹ „Studii și cercetări lingvistice”, București, anul XIV, nr. 1/1963, p. 121.

³⁰ *Vezi Anexa VIII*.

³¹ Copie în arhiva noastră, V. Diacon.

³² Tot ce a fost important în corespondența profesorului Ștefan Cuciureanu a fost preluat de către conf. dr. Dumitru Nica, după înhumare, și „îngropat”, până la această dată, în propria-i arhivă.

³³ Respectivul extrase se află în Biblioteca Institutului „Bucovina” din Rădăuți și ne-au fost puse la dispoziție, prin bunăvoința domnului cercetător științific Vasile I. Schipor. În 1997, inginerul Onisim Cuciureanu depune la Institutul din Rădăuți mai multe documente rămase de la fratele său, Profesorul Ștefan Cuciureanu, printre care și 86 de extrase primite de la diverși autori. Dintre acestea numai trei sunt fără autograf

grupate, pe autori, în ordine alfabetică. Autografele primite, cu precădere, de la colegii filologi, atât din țară, cât și din străinătate, subliniază deosebita apreciere de care se bucura în lumea științifică, dar și relațiile interumane stabilite cu diferite personalități. Filosoful Constantin Noica îi atribuia mica însemnare ca „o caldă amintire”; cunoscutul matematician ieșean Adolf Haimovici, adresându-i-se cu familiarul *Fănică Cuciureanu*, îi dăruiește autograful „împreună cu cele mai călduroase mulțumiri”, mai mult ca sigur, pentru traducerea în italiană a studiului *Su alcuni invarianti negli spazi tridimensionali a connessioni affine*. Cu mulțumiri i se adresează și matematicianul Gheorghe Gheorghiev: „omagi cordial și recunoștință”, pentru transpunerea în italiană a studiului *Su prolungamenti normali e su distribuzioni strutturali. Applicazioni a spazi fibrati*. Pentru un astfel de efort îi este recunoscător și universitarul ieșean Vasile Arvinte: „Cu cele mai alese sentimente și cu mii de mulțumiri pentru transpunerea în limba pe care o iubește atât de mult a acestor pagini. Vasile Arvinte. Iași, 9 ianuarie 1965”. Autograful se referă la traducerea în limba italiană de către Șt. Cuciureanu a lucrării *Elemente retoromanzi nella terminologia forestale romena*.

Relațiile de admirație și prietenie se pot ușor sesiza din lectura mai multor autografe. Profesorul Th. Simensky i se adresează cu formula „colegului și prietenului meu”, pentru Al. Husar, Cuciureanu este „fin, ales intelectual și distins om de litere”, căruia îi dădea autograful „în semn de adâncă, afectuoasă stimă și cu toată prețuirea”, iar Gavril Istrate îl semna pe al său „cu veche prietenie”. Raporturi deosebite, de statornică prietenie, se văd și din autografele pe care le-a primit de la profesorul Gheorghe Ivănescu: „Bunului prieten Ștefan Cuciureanu” (1946), „Lui Ștefan Cuciureanu, semn al amicitiei noastre spirituale” (1950), „Lui Ștefan Cuciureanu, slabă recompensă a necazurilor pe care i le-am produs” (1946), „Lui Ștefan Cuciureanu, cu prietenie” (1972), „Prietenului Ștefan Cuciureanu” (1970). În aceeași tonalitate scrie și profesorul italian Mariano Baffi: „Al Prof. Ștefan Cuciureanu, un segno di cordiale amicizia”, pe când Mario Ruffini este mult mai protocolar: „Al Prof. Șt. Cuciureanu nel quadro dell'amicizia italo-romena”. Dăruit „întru prietenească amintire” era și autograful de la Werner Bahner: „zur freundlichen Erinnerung herzlichst überacht”, pe când Eugen Cizek scrie textual: „Exquisitissimo magistro Cuciureanu observantiae causa d. d. auctor”. Istoricul N. Grigoraș scrie și el în aceeași tonalitate: „Prietenului Fănică Cuciureanu, care m-a ajutat să lămuresc anumite aspecte confuze ale evenimentelor expuse în această lucrare, cu toată prețuirea ce o merită”. În semn de „prietenie și considerație” semnează C. Cihodaru; D. Ciurea iscălește cu „affettuoso ricordo”, iar Corneliu Istrate, „cu osăbită cinstire”.

Printre filologi ori oameni de litere, în general, care i-au dat autografe, ca „omagi respectuos”, „în semn de sinceră simpatie, cu cele mai cordiale salutări”, „cu deosebita prețuire a filologului și a omului” etc., se numără Ștefan Giosu, Liviu Onu, N. A. Ursu, I. Fischer, L. Gáldi, L. Leonte, Despina Mladoveanu, Al. Claudiu, V. Breban, D. Miron, Eleonora Nicola, Vasile Adăscăliței, Ilie Dan, Petru Zugun, Maria Carпов, Simina Noica, D. Irimia, N. Toderășcu, M. Lozbă,

C. Dimitriu, Al Teodorescu, Viorica Florea, Luminița Fassel, P. Neiescu, B. Cazacu, Mircea Tomescu, mulți dintre aceștia fiindu-i colaboratori apropiați, multora acordându-le dezinteresat sprijin, așa cum reiese din cele consemnate de către mai tânărul Mircea Doru Brânză: „Domnului profesor Ștefan Cuciureanu, drept mulțumire pentru tot ajutorul și înțelegerea pe care, permanent, mi le arată”.

Autografele cele mai vechi pe care le-am găsit sunt de la Gh. Vinulescu: „Lui Cuciureanu, cu prietenie. Roma” (1937), D. Bodin: „D-lui Șt. Cuciureanu, cu alese simțăminte colegiale”. (1941), C. H. Niculescu: „Colegului Șt. Cuciureanu, cu toată prietenia” (1942), Leon Diclescu: „Domnului Cuciureanu, cu sentimente alese și sinceră prietenie” (1942), N. N. Condeescu: „D-lui prof. Cuciureanu, cu deosebită prețuire” (1942).

Dintre autografele pe care le-a acordat profesorul Cuciureanu, am găsit în Biblioteca Centrală Universitară din Iași, sub cota III. 178 069, extrasul lucrării *Indovinello veroneze: „se pareba boves”*, pe care stă scris: „Prietenului Gostar Nicolae, mare istoric al antichității, umanist și om de caracter în travertin. Iași, 14. VI. 1976, Șt. Cuciureanu”; sub cota III. 74 153, cel al studiului *Termini romanici pentru gestul figa!*, pe care consemnează: „D-Sale Domnului Profesor univ. Gh. Agavriiloaie, modest omagiu din partea lui Șt. Cuciureanu”, iar sub cota III. 205 280, pe studiul *Italianisme la I. D. Negulici (1812–1851)*, fără a avea un destinatar precizat, se poate citi: „19.II.1969. Tot cu italianismele ossequiosamente. Șt. Cuciureanu”.

2. SCURTE CONSIDERAȚII PRIVIND OPERA

Aria preocupărilor științifice ale profesorului Ștefan Cuciureanu cuprinde domenii din cele mai variate: pe primul se situează problematica legată de romanistică și de filologie românească, în general, apoi o serie de studii și articole privind raporturile culturale româno-italiene, contribuția unor oameni de cultură italieni la cunoașterea literaturii românești în spațiul italian sau chiar în cel provensal.

S-a aplecat cu acribie asupra creației eminesciene, a modului cum a fost ea receptată în Italia. A început, în 1939, prin a face, în *Primele traduceri italiene din Eminescu*, o amănunțită analiză a prezenței poetului nostru național în spațiul cultural italian, consemnând introducerea acestuia de către filoromânul Angelo De Gubernatis în al său *Dictionnaire international des écrivains du jour*³⁴, cu precizarea că apariția volumului de poezii l-a pus pe Eminescu „au rang des premiers poètes de son pays”, continuând apoi cu discutarea primelor traduceri în limba italiană. Cel dintâi italian care a tălmăcit din poezia poetului român a fost Marco Antonio Canini, pe care Al. Marcu îl considera ca fiind „mai preocupat de

³⁴ Florence 1888 n. 404

răspândirea cunoștințelor despre români”³⁵ decât contemporanii săi. Într-o antologie *Il Libro dell'amore. Poesie italiane raccolte e straniere raccolte e tradotte da Marc'Antonio Canini*, apărută la Veneția, în patru volume, între 1885 și 1890, sunt publicate, pe lângă traduceri din I. Eliade Rădulescu, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri și alții, trei din Eminescu – sonetele *Sunt ani la mijloc, Când însuși glasul și Dorința* – „în general nereușite traduceri”, care au „ieșit schiloade”; dar meritul lui Canini este acela de a fi încercat aceste transpuneri: „Oricât de insuficiente s-ar prezenta aceste traduceri, ele rămân totuși primele, mărindu-și valoarea și prin aceea că au izvorât dintr-un sentiment sincer”, afirmă Cuciureanu.

În același studiu este trecut în revistă activitatea unui alt filoromân, Pier Emilio Bosi, care, la „Nuova rassegna di letterature moderne” (între 1905 și 1907), a desfășurat o importantă activitate de popularizare a literaturii române, implicat în creația eminesciene, în Italia. Din Eminescu a tradus *Și dacă ramuri, Venere și Madonă, Singurătate* și sonetul *Veneția*. Ca și în cazul traducerilor lui Canini, și cele ale lui Bosi sunt analizate cu mare atenție din punctul de vedere al valorilor stilistice.

Istoria raporturilor culturale italo-române a reținut și contribuția lui Romeo Lovera cu *Grammatica rumena* (1892) și opusculul *La Letteratura Rumena, con breve crestomazia e dizionarietto esplicativo* (Milano, 1908).

Subiectul este reluat în studiul *Eminescu în limba italiană*³⁶, ocazie cu care sunt discutate traduceri realizate de Ramiro Ortiz și Enrico Perito, și apoi de către Ortiz singur. După ce Carlo Tagliavini a publicat, în 1923, în revista „Europa Orientale”, studiul monografic *Michele Eminescu* (I. *L'uomo*; II. *L'opera*; II. *Bibliografia*), care constituie prima contribuție italiană științifică asupra operei poetului nostru, a fost publicat, în 1927, în traducerea lui Ramiro Ortiz, volumul Mihail Eminescu, *Poesie, prima versione italiana dal testo rumeno*, cu introducere, bibliografie, note și portretul lui Eminescu.

În același studiu sunt analizate și versiunile realizate de către Francisco Politi, Enzo Loreti și Raffaele Amici.

În 1941, Umberto Cianciolo a oferit italienilor un al doilea volum Eminescu, după cel al lui Ortiz: *Poesie scelte di Mihai Eminescu*, cu o *Introducere* bazată pe „informație amplă, caracterizându-se prin acuitate analitică, și considerații întemeiate pe izvoare de prima mână”, precum studiile lui G. Călinescu, D. Caracostea, I. E. Torouțiu, cele publicate în „Buletinul «Mihai Eminescu»”, edițiile Perpessicius, D. Murărașu, C. Botez și altele, nelipsind informația italiană, prin Ortiz, Tagliavini, Bertoni, la care se adaugă L. Galdi, P. Iroaie și alții.

În *Antologia italiană a poeziei românești, de la începuturi și până în prezent*, apărută în Italia, în 1963, fiind prefațată de poetul Salvatore Quasimodo, autorii ei, Mario de Micheli și Dragoș Vrânceanu traduc 12 poezii din Eminescu:

³⁵ Apud Șt. Cuciureanu, *Primele traduceri italiene din Eminescu*, în „Convorbiri literare”, București, anul LXXIII (1939), nr. 6–7–8–9/iulie–septembrie 1939, p. 1 085.

³⁶ Publicat în „Anuarul de filologie” Iași, tomul XV, 1964, p. 143–153.

Împărat și proletar, Rugăciunea unui dac, De câte ori, iubito..., La steaua, De-aș avea, Ce te legeni, Pe aceeași ulicioară, Luceafărul, Criticilor mei, De-oi adormi, Sara pe deal, Trecut-au anii.

Mario Ruffini a publicat, în 1964, un volum cu traduceri din Eminescu, *Poesie d'amore*, care cuprindea 92 de poezii și despre care G. Călinescu scria în *O traducere italiană din M. Eminescu*, în „Contemporanul”, nr. 23, iunie 1964: „O plăcere și o surpriză este pentru mine versiunea în limba italiană a lui Eminescu” datorată profesorului Mario Ruffini din Torino (*Poesie d'amore*). De la traducerea regretatului meu profesor Ramiro Ortiz, care era o faptă de pură dragoste pentru România, prof. Mario Ruffini face un salt considerabil. Și, lucru notabil, translatorul nu e poet, traduce literal, însă cu o intuiție uimitoare a tonului eminescian”, care „trece inalterat în versiune”, exemplificându-se în continuare prin strofe „interpretate cu inteligență nuditate și fără contorsiuni prozodice”.

Șt. Cuciureanu amintește și de versiunea *Luceafărului*, realizată de Mina Boschi, de studiul semnat de Gino Lupi (din „Europa Orientale”, 1943) și de cel, monumental, realizat de Rosa Del Conte, *Mihai Eminescu o dell' Assoluto*, căruia îi va face o amplă recenzie, un an mai târziu³⁷.

În amplul studiu *Eminescu în Italia*, el reia într-o viziune nouă, unitară, întreaga problematică, analizând cronologic prezența poetului național în spațiul italian. De data aceasta se apleacă mai mult asupra celor scrise de Pier Emilio Bosi, în 1906, despre Eminescu, care, afirmă Bosi, „este astăzi poetul cel mai prețuit, cel mai studiat de tinerimea atrasă întotdeauna de poezii durerii, de poezii care au lăsat în versurile lor fărâme de suflet și lacrimi nestinse [...]”.

Împrejurările dureroase ale vieții lui, foarte tristul sfârșit, mai ales, dau marelui poet român un colorit romantic, o atracție blândă care, dacă nu adaugă nimic frumuseții versurilor lui, nici nu se poate spune că le păgubește. Oricare cititor, se știe, poartă în sine sentimente triste și acea tristețe, dacă adesea îi place să o simtă plângând dulce în versul altuia, îi place de asemeni să o știe reală, neminițită. Ori, ce altă probă mai evidentă a unei vieți chinuite pentru melancolia reală a versului?

Mihai Eminescu a fost deci trist, fără de noroc, a murit tânăr. Aceste trei lucruri nu se pot uita niciodată, citindu-i versurile pline, adânc îngândurate, versuri impecabile ce, și din punct de vedere tehnic, sunt niște minuni (meravigliosi)³⁸.

Bosi, primul exeget străin care era la curent cu publicistica lui Eminescu, scrie că acesta „a reușit să ridice ziaristica românească la o înălțime și o noblețe de formă înainte vreme nici măcar tentate”, el fiind primul italian care a pus în discuție pesimismul eminescian, în paralel cu cel al lui Leopardi, indicând ca sursă și ideile lui Schopenhauer. Și Romeo Lovera îl apropie pe Eminescu de Leopardi, afirmând că poetul român nu a mai avut de sperat nimic de la viață, „întocmai ca Leopardi”, decât primirea senină a morții eliberatoare.

³⁷ Vezi „Iașul literar”, Iași, anul XVI, 1965, nr. 10/octombrie 1965, p. 81-83.

³⁸ Vezi Șt. Cuciureanu, *Eminescu în Italia*, în volumul *Mihai Eminescu în critica italiană*. Iași, Editura „Junimea”, 1977, p. 11.

Aceeași problemă a pesimismului eminescian este abordată și de Carlo Tagliavini, care îl compara pe Eminescu cu Arturo Graf, în dezacord cu precedenții; mai târziu, Rosa del Conte scrie că pesimismul lui Eminescu este „eroic” în atitudine și patetic în formă.

Din studiul lui Giulio Bertoni, *La poesia di Michele Eminescu* (1940), ori din cel al lui Gino Lupi, *La poesia di Michele Eminescu* (1939), Cuciureanu reține dezacordul autorilor cu cei care compară pesimismul poetului nostru cu al lui Leopardi (aceeași opinie cu a lui Tagliavini); Gino Lupi, ca de altfel și alții, găsește corespondențe spirituale și artistice „mai curând cu Petrarca și Tasso”, motivându-și sobru afirmația.

Pertinente analize sunt făcute studiilor *Michele Eminescu*, din 1943, al lui Gino Lupi, *Introducere la poezia lui Eminescu*, care însoțea traducerea lui Umberto Cienciolo, monumentalei lucrări semnate de Rosa del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*. Rosa del Conte publicase, în 1957, în revista „Belfagor”, studiul *Eminescu și Pascoli*, unde semnală corespondențe între cei doi poeți, și, în 1967, sub direcția sa, s-a tipărit la Roma, sub auspiciile Institutului de Filologie Romanică și ale Seminarului de limba și literatura română „Mihai Eminescu”, revista „Eminescu”.

Contribuția lui Mario Ruffini la cunoașterea poetului fără pereche în Italia este analizată nu numai prin prisma volumului de traduceri din Eminescu *Poesie d'amore* (Torino, 1964), ci și prin articolul *Eminescu* din *Grande dizionario enciclopedico UTET* (VII, 1968).

Cuciureanu nu uită nici pe Pietro Cerbore, care a publicat în 1943, la București, volumașul *Eminescu, poeta di noi tutti (Eminescu, poet al nostru al tuturor)*.

Pe linia influenței dantești asupra poeziei lui Eminescu, amintim pertinentele analize din *Reminiscentă dantescă* și *Reminiscentă din Paradisul în postuma Icoană și privaz*.

Vorbind despre Eminescu, trebuie să subliniem faptul că Ștefan Cuciureanu nu a ezitat să se pronunțe și în probleme controversate ale creației sale. Versul enigmă din finalul cunoscutei poeme *Floare albastră* a preocupat pe mulți dintre editori, profesori, lingviști sau exegeți ai operei eminesciene³⁹, care „au încins o horă savantă în jurul versului ultim al strofei finale, de fapt în jurul cuvântului cu

³⁹ Printre cei care s-au oprit asupra enigmelor din *Floare albastră* se numără: I. Crețu, *Rectificări la edițiile poeziilor lui Eminescu. Floare albastră*, în „Limba română”, București, anul IX, nr. 3, 1960, p. 47–61; I. C. [Ion Coteanu], *Structura lingvistică a versului final din „Floare albastră”*, în „Limba română”, București, anul IX, nr. 3, 1960, p. 62; Traian Costa, *Versul 22 din „Floare albastră”*, în „Limba română”, București, anul XI, nr. 5, 1962, p. 595–599; Iorgu Iordan, *Din nou despre ultimul vers din „Floare albastră”*, în „Limba română”, XI, nr. 6, 1962, p. 651–652; G. C. Nicolescu, *Contribuții la lămurirea „enigmaticeii” Floare albastră*, în „Limba română”, anul XII, nr. 3, 1963, p. 264–273; Vladimir Streinu, *„Floare albăstră” și lirismul eminescian*, în „Viața românească”, București, anul XVII, nr. 4–5/aprilie 1964, p. 246–259, și în volumul *Poezie și poeți români*, București, Editura Minerva, 1983, p. 124–125; Mihai Carp, *O explicație gramaticală a versului „Totuși este trist în lume...”*, în „Viața românească”, București, anul XVII, nr. 4–5/aprilie 1964.

care începe⁴⁰ și care s-au împărțit în două tabere: una susținând pe *Totuși este trist în lume* (așa cum a apărut, la 1 aprilie 1873, în „Convorbiri literare”, în edițiile Șaraga, din 1894, Titu Maiorescu ori Ion Scurtu, până în 1912), iar alta, adoptând forma *Totul este trist în lume* (reprezentată de Garabet Ibrăileanu⁴¹, Mihail Dragomirescu și, iarăși, Ion Scurtu, după anul 1912).

G. Călinescu, în edițiile din 1938 (Naționala Ciornei) și 1943 (Naționala Gh. Mecu), oprindu-se la *Totul*, într-o notă precizează: „*Totuși* al poetului rămâne, ce-i drept, nefiresc⁴², iar Perpessicius scria, în ediția din 1939, următoarele cuvinte: „Despre tiparul plin de greșeli al «Convorbirilor» e inutil să se mai vorbească. Și totuși, dacă e îngăduit a spune, cine ar putea afirma cu siguranța de care singur d-l Mihail Dragomirescu nu se îndoiește că bizarul vers, în forma din «Convorbiri», e numaidecât o eroare de tipar? Totul este trist în lume e, de bună seamă, și simplu, și firesc. Dar sfârșitul poeziei e poate cu mult mai profund. Poate că în forma aceasta bizară, asemeni fântânilor adânci, versul ascunde un ochi de lumină, ce trebuie dibuit și desprins, cu atenție, din întuneric⁴³”.

Perpessicius, în ediția critică a operei lui Eminescu, cu privire la neclarificările din această poezie, inclusiv la versul *Totuși este trist în lume*, conchidea cu precauție: „Dar și acestea, ca și versul-enigmă, cu care se încheie poezia, rămân pe seama viitorului”, ceea ce s-a și întâmplat. În perioada 1960–1964, s-au oprit asupra „enigmei” mai mulți cercetători, problema părând a fi definitiv tranșată în favoarea lui *Totuși este trist în lume*.

O interpretare inedită a adus Iorgu Iordan. Neconvins de niciuna dintre explicațiile propuse pentru valoarea gramaticală a lui *totuși* – „toate dovedesc, cel mult, ingeniozitate, o ingeniozitate impusă de situație și, în special, cum vom vedea, de punctul de plecare greșit al tuturor participanților la discuție”, – nu este de acord cu interpretarea lui *totuși*, în contextul dat, ca adverb corelativ al lui *deși*. Soluția lui Iorgu Iordan, s-ar părea definitivă, este că *totuși*, admis deci sub această formă în textul poeziei, „e pronumele nedefinit tot cu valoare substantivală, adică pronume propriu-zis, căruia i s-a adăugat *-(u)* și, după modelul lui *cevași*, *cătuși* (cf. și *câteși*), cuvinte înrudite lexical și morfologic”. O astfel de formă va fi existat în limba veche, având un punct de sprijin în locuțiunea adverbială cu *totuluși tot*. Eminescu, continuă Iordan, „n-a folosit forma *totul*, care satisfăcea și ea cerințele ritmului, din cauză că vroia să evite un uz mai puțin românesc, și a preferat să recurgă la o creație întemeiată pe sistemul limbii sale materne⁴⁴”.

Mihai Carp susține că, lipsind propoziția concesivă dinaintea principalei: *Totuși este trist în lume*, există, în schimb, „ideea concesivă” și că „materialul

⁴⁰ Vladimir Streinu, *op. cit.*, p. 252.

⁴¹ G. Ibrăileanu, în „Viața românească”, Iași, anul XX, nr. 3/martie 1928, p. 422.

⁴² Zezi M. Eminescu, *Poezii*, București, Naționala Ciornei, 1938, și ediția a II-a, București, Naționala Gh. Mecu, 1943.

⁴³ Perpessicius, în M. Eminescu, *Opere*, vol. 1, București, 1939, p. 341, nota.

⁴⁴ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 651.

acestei idei concesive neexprimate se găsește în cele 13 strofe ale poeziei înainte de linia de puncte...⁴⁵.

Ion Coteanu și G. C. Nicolescu susțin și ei pe *Totuși*. Lor li se adaugă și Ștefan Cuciureanu, care publică două articole, primul, în 1960, *Versul-enigmă din „Floare albastră”*⁴⁶, și, al doilea, în 1964, *Din problemele textelor eminesciene. I. Floare albastră*⁴⁷. Plecând de la o notiță din ediția fraților Șaraga, conform căreia manuscrisul poeziei *Floare albastră* a stat la îndemâna editorilor atunci când au tipărit volumul de „complete” al lui Eminescu, și de la aserțiunea lui A. D. Xenopol din prefață, conform căreia „ediția de față este apoi mai completă decât toate cele precedente, atât prin restituirea adevărată a textului după manuscrisurile originale pe care am fost destul de fericiți a le afla”, combate, argumentat, pe *totul* al lui Mihail Dragomirescu, considerând că acesta a căzut „într-o eroare”. Argumentația lui Cuciureanu se face și pe baza logicii poetice a textului poemei.

Cunoscător remarcabil al limbii provensale, Ștefan Cuciureanu s-a aplecat cu mare atenție asupra unui alt mare poet român prezent în aria neolatină: Vasile Alecsandri. Amplul studiu *Traduceri provensale din Alecsandri*⁴⁸ rămâne de referință în bibliografia românească despre bardul de la Mircești. Ca și în cazul tălmăcirilor din poezia eminesciană, și acum el analizează contribuția fiecărui traducător în parte la redarea cât mai fidelă a poeziei lui Alecsandri.

Lucru arhicunoscut, legăturile lui Vasile Alecsandri cu mișcarea felibristă îl determină să trimită la Montpellier, pentru concursul literar cu tema stabilită anticipat, o poezie, *Cântecul gintei latine*, conform tematicii prestabilite de organizatori. Ștefan Cuciureanu nu discută aspecte privind mișcarea felibristă și raporturile literare ale lui Alecsandri cu reprezentanții ei, pentru că „entuziasmul poetic care a însuflețit pe anacronicii *trobairi provensali*, de pe la jumătatea a doua a veacului trecut, a murit împreună cu ideile lingvistice și literare ale grupului, după cum istoria a îngropat fără multă pompă ambițiile în afară de timp ale pan-latinismului felibrist, nerămânând din toată râvna aceasta pe plan literar, în afară de poemul lui Mistral, decât doar puține realizări poetice de seamă, iar pe cel istoric, preocupări filologice asupra limbii provensale”. În schimb, se face o judicioasă analiză a prezenței poeziei lui Alecsandri în spațiul cultural provensal.

Cântecul gintei latine, tradus de Frédéric Mistral cu titlul *La Cansoun d'ou latin (Cântecul latinului)*, apare în „Le Centenaire de Favre”, (Montpellier, 1884), tot aici se publică și traducerea lui A. Langlade, în dialect languedocien, a aceleiași poezii. Cuciureanu susține că poezia este o „compunere de circumstanță, un fel de înjghebare poetică silită și naivă în jurul unei idei anistorice, *Cântecul* lui Alecsandri capătă în versiunile lui Mistral și Langlade oarecare eficiență. Ambii traducători caută expresia vie, termenul concret. Ei devin, în genere, mai dinamici

⁴⁵ M. Carp, *op. cit.*

⁴⁶ Publicat în „Limba română”, București, anul XV, nr. 5, 1964, p. 54–61.

⁴⁷ Vezi „Limba română”, București, anul IX, nr. 3, 1961, p. 85–90.

⁴⁸ Publicat în „Studii și cercetări științifice” Iași, anul VI (1955) nr. 3–4 p. 209–227.

și în același timp mai plastici (îndeosebi Mistral). Retușând pe alocuri originalul, ei vor izbuti să-i acorde în cele din urmă un relativ credit poetic. Dar, cu toate intervențiile, defectele conceptuale nu se pot îndrepta fără abolirea poeziei în întregime”.

Din Alecsandri au mai tradus Anfos Tavan: *Lou Sergent (Sergentul), Pohod na Sibir*, căreia i se adaugă subtitlul explicativ *La cadeno për la Siberio (Convoiul pentru Siberia)*, *La Legendo dóu Muguet (Legenda lăcrimioarei)*, W. C. Bonaparte – Wyse, *Per l'Album d'uno Chatouno parisenco (Pe albumul unei copilițe pariziene)*, iar traducerea poeziei *Creanga de stejar* a fost făcută de Berluca-Perussis după versiunea franceză *Le petit rameau*. Pentru fiecare versiune, Cuciureanu face amănunțite analize pe text.

Fără să fi avut posibilitatea de a le compara cu originalele, el menționează și alte tălmăciri: Paul Barbe a tradus în versuri tuluzane *Hora Unirii*, Gabriel Azaïs, *Biondinetta* (în provensală, *Bloundineto ou la Pourtairo d'aiguo de Veniso*), o altă versiune a *Cântecului gintei latine* (în dialect languedocien) fiind realizată de V. Lieutaud.

Problematica discutată în acest studiu se regăsește și în articolul *Alecsandri în limba provensală*.

Prezența operei lui Alecsandri în Italia este urmărită în *Alecsandri în „Nuova rassegna di letteratura moderne”*, revista florentină în care sunt publicate traduceri realizate de Ugo Ceccarelli (*Fine dell'autunno, Ieri e oggi și Il cavallo del cardinale Bathor*) și Pier Emilio Bosi (*Peneș Curcanul – Peneș il dindo; Cântecul gintei latine – Cantica della gente latina; Mândruțița de la munte – Pastorella del bel monte și Miorița – Mioritza*), acesta din urmă publicând și trei articole despre „bardul de la Mircești”.

Nu puține sunt portretele și prezentările făcute unor mari creatori ai culturii universale, precum Aristofan, Horațiu, Dante Alighieri, Leonardo da Vinci, Miguel de Cervantes y Saavedra ori Gabrielle D'Annunzio, Alfredo Panzini, Giovanni Papini, Benvenuto Cellini, la care i-a adăugat pe cunoscutul traducător al *Iliadei* și *Odiseei*, George Murnu și pe reputatul Teofil Simensky.

Indimenticabile au rămas, pentru cei care l-au ascultat, înregistrările transmise în eter de către Radio Iași, unde se mai păstrează, în fonoteca de aur, doar cinci: *Literatura prerenasterii. Dante Alighieri; Ovidiu, despre străvechiul pământ românesc; Eminescu în conștiința latină*, din nou despre *Dante Alighieri* și, ultima, *Constelația lirei. Pagini din poezia italiană contemporană*, în tălmăcirea lui, emisiune realizată împreună cu actrița Domnița Mărculescu.

O mențiune specială trebuie făcută cu privire la numărul foarte mare de recenzii asupra unor cărți semnate de autori italieni, dar și români, demonstrând prin aceasta că o recenzie bună valorează cât un studiu amplu, după cum afirma A. Philippide. Iată, pe larg, convingerea lui Philippide:

„O recenzie este o istorie literară în mic; adică, în vreme ce istoria literară se ocupă cu literatura unui popor, ori a unei perioade de timp, ori a unui gen literar, recensia se ocupă cu opera ori cu operele unui scriitor. Istoria literară apare apoi în

volum, recensia apare ca articol de revistă ori de ziar. Măcar că mică, dar e foarte importantă recensia, căci ea ține în curent pe învățat cu noutățile apărute în domeniul acestuia. După recensiile publicate în reviste anume destinate acestei meserii, învățații se hotărăsc adeseori dacă trebuie ei înșiși să citească cutare operă ori ba. Ba sunt mulți, mai ales la noi, care prin recenzii se dispensează de osteneala de a mai citi în general vreo carte. Specialistul român mai ales excelează în chipul de a se cultiva astfel prin procurator și este așa de meșter, încât e în stare ca pe baza unei recenzii să facă el însuși o recensia mai lungă decât cea a procuratorului.

Recensia trebuie să îplinească toate condițiile unei istorii literare, astfel că în ea cititorul să găsească reflexul fidel al operei însăși. Recensentul trebuie să cetească cu adevărat, apoi să priceapă, și apoi să judece din punct de vedere al genului literar căruia aparține opera. Calitățile și defectele trebuie constatate din punctul de vedere al noțiunii acestui gen literar, noțiune pe care recensentul trebuie numaidecât să o poseadă. În sfârșit, recensentul trebuie să țină socoteală de raporturile operei, de împrejurările adevărate în care ea a apărut și în care se găsește⁴⁹.

Indubitabil, Cuciureanu a ilustrat în mod exemplar acest domeniu. Este suficient să amintim recenziile publicate în „Convorbiri literare”, „Cuget clar” și „Vremea”, în perioada 1939–1943, destul de numeroase, mai ales asupra lucrărilor unor autori italieni, dintre care amintim pe: Giulio Bertoni, *Lingua e cultura* (1939); Giuseppe Zoppi: *Antologia della letteratura italiana* (1939); Mario Corsi, *Il teatro all'aperto in Italia* (1939); Giovanni Papini, *Italia mia* (1939); Salvatore Sibilgia: *Schema per un corso di storia dell'arte italiana* (1939); Umberto Cianciolo: *La carità dottrinale di Dante* (1941) și *Poesie scelte di Mihai Eminescu* (1941); Mario Ruffini, *Antologia romena (testi moderni)* (1940); Paolo Soldati, *La poesia di Octavian Goga* (1939); Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania* (1943) și mulți alții, cărora li se adaugă o serie de autori români precum Alexandru Marcu, cu *Ugo Foscolo* (1940) și *Antologia criticii italiene de la Giambattista Vico până la Benedetto Croce* (1941), D. Bolintineanu, G. Șt. Cazacu, M. Beniuc, Pericle Martinescu, Petre Stati, George Voevidca și alții, unii dintre aceștia fiind traducători de excepție, cum a fost inegalabilul G. Murnu.

Imaginea nu poate fi completă dacă nu vom menționa și câteva recenzii din perioada ieșeană. Este vorba despre H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman* (1960), Bruno Migliorini, *Storia della lingua italiana* (1961), Iorgu Iordan, *Scrieri alese* (1968), Rosa Del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto* (1962), Al. Balaci, *Storia della letteratura italiana* (1962).

Atunci când Umberto Cianciolo a fost atacat pe nedrept de către Liviu Onu într-o recenzie asupra traducerilor în limba italiană din creația eminesciană, apărute în *Poesie scelte di Mihai Eminescu*, în 1941, în Italia, Cuciureanu a intervenit prompt, subliniind greșelile recenzentului, stabilind adevărul și considerând că „Eminescu a fost redat într-un adevărat limbaj poetic italian, de o minunată gamă de nuanțe: culoare,

⁴⁹ A. Philippide, *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*, Iași, Editura „Vieții românești” 1907, n. 3

sunet, armonie, contur și așa mai departe”⁵⁰. În ceea ce îl privește pe recenzent, sentința aplicată este mai mult decât dură: „Tot așa precum greșeala din versiunea textului evanghelic «mai degrabă va trece *cămila* prin urechile acului...» se cerea îndreptată prin «mai degrabă va trece *odgonul* (funia, frânghia) prin urechile acului», fiindcă și aici traducătorul se opriase asupra primului înțeles grecesc al cuvântului. «Cămila» are cu acul cam ceea ce are d-l Onu cu limba italiană”.

Și atunci când profesorul Gavril Istrate a fost atacat pe nedrept de către A. Dumitrașcu, pentru cele afirmate în studiul *O nouă ediție a Țiganiadei*, publicat în revista „Limba română” (anul III, nr. 2), Cuciureanu intervine prompt: „Nu tot așa de satisfăcuți de obiectivitatea critică a tov. A. Dumitrașcu, din respect pentru adevăr, ne simțim obligați să-I restabilim”⁵¹. Este subliniat faptul că recenzia semnată de G. Istrate este un serios studiu filologic, în care sunt atinse numeroase aspecte ale limbii lui Budai-Deleanu, precum chestiuni de vocabular specific, arhaisme, fapte fonetice caracteristice graiurilor din Transilvania. Se discută apoi întrebuintarea formelor verbale nesufixate (*amege, amurte*) și sufixate, aspectul latinist și neologic al limbii lui Budai-Deleanu, elementele proprii, „moldovenizarea” și „literarizarea” limbii lui de către Cardaș, tendințe nesemnificate în nota ediției Byck, lectura *mersă* preferată de acesta, deși manuscrisul indică uneori lectura *mearsă* și altele.

Cuciureanu demonstrează, pe bază de argumente lingvistice, reaua credință a semnatarului acelei *Note*⁵².

O altă categorie de articole și de studii vizează aspecte istorice: *Hurmuzăcheștii, Correspondance de Georges G. Cantacuzène, ancien premier secrétaire de l'Agence diplomatique de Roumanie à Rome*, la care am putea adăuga unele articole conjuncturale, precum *Generale I. Antonescu, capo dello stato e presidente del Consiglio dei Ministri: Per la realizzazione della Romania legionaria. Proclamazioni, discorsi, avviamenti și Horia Sima, I rapporti romeno-ungherese*.

A publicat, de asemenea, medalioane dedicate unor oameni pe care i-a cunoscut (și care au dispărut în anii războiului), precum Ion Țurcan, Ion Chiriuc, Ion Roșca și Vasile Scurtu, autorul lucrării *Termeni de înrudire în limba română*.

S-a aplecat cu mare atenție asupra *Divinei comedii*, în versiunea lui George Coșbuc, publicând două interesante materiale: *George Coșbuc, exeget al lui Dante și G. Coșbuc, cunoscător al limbii italiene*.

⁵⁰ Ștefan Cuciureanu, *Recenzia unei recenzii*, în „Convorbiri literare”, București, anul LXXVI (1943), nr. 1/ianuarie 1943, p. 74.

⁵¹ Ștefan Cuciureanu, *O notă „critică” din „Gazeta literară”*, în „Iașul nou”, Iași, anul V, 1954, nr. 3/decembrie 1954, p. 299.

⁵² Rugându-l pe profesorul Gavril Istrate să ne dea unele explicații în legătură cu notița din „Gazeta literară”, am primit următorul răspuns, pe care a ținut să ni-l prezinte în scris: „Am stat de vorbă cu profesorul Byck, căruia i-am spus: «Nu-i așa că A. Dumitrașcu este un nume fictiv? El nu are buletin de identitate nici din București, nici din altă localitate a țării. Pe numele lui adevărat, A. Dumitrașcu se numește J. Byck; am dedus aceasta din analiza textului. Știu că n-o să puteți fi de acord cu mine». Și am mai adăugat cu oarecare maliție: «Sunteți sensibil mai în vârstă decât mine și aștept să restabilesc adevărul după moartea dumneavoastră. Omul a rămas mut, n-a mai rostit nici un cuvânt». Această discuție a avut loc în gara din Bicz. în vara anului 1954. Iasi. 26 august 2008 G. Istrate”.

În întreaga sa activitate, Ștefan Cuciureanu a acordat o atenție deosebită raporturilor culturale dintre Italia și România. Încă din perioada bucureșteană a „Convorbirilor literare” s-a manifestat plener în acest domeniu, publicând articole și studii de referință, precum: *Vederi pascoliene, Giovanni Papini și arta modernă, Poezia lui Giovanni Pascoli, Giovanni Pascoli și limba română, Un prieten al românismului: Giulio Bertoni*, dedicat memoriei profesorului său de la Facultatea de Litere din Roma, cel care i-a fost și îndrumător în realizarea tezei de doctorat.

Unele aspecte de cultură italiană le-am putut urmări în *Carnet italian* sau în *Bibliotecile italiene, comori de cultură*.

De menționat faptul că, în Italia fiind, la studii, l-a ajutat pe Raoul Lucidi în realizarea unei gramatici a limbii române, publicată la Florența și căreia autorul îi mulțumește sincer pentru sprijin: „Mulțumim D-lui Prof. Ștefan Cuciureanu, membru al Școlii Române din Roma, pentru concurs”⁵³.

O activitate mai puțin cunoscută a profesorului Ștefan Cuciureanu a constituit-o cea de critic de artă plastică. A publicat interesante cronici despre unele expoziții, încă din perioada „Convorbirilor literare”. Relațiile sale cu lumea pictorilor ieșeni se poate constata cu ușurință din cele scrise de către pictorul ieșean Victor Mihăescu Craiu pe o invitație la un vernisaj care avea loc în sala „Victoria”, din Piața Unirii, în 20 „curent”, fără indicații cu privire la dată: „Amintire din partea mea lui Cuciureanu, eminent profesor și distins încurajator și înțelegător al artiștilor. V. Mihăiescu Craiu”.

O discuție separată comportă comunicările și conferințele pe care Profesorul le-a susținut în diferite instituții și cu diverse ocazii. Unele dintre acestea au fost tipărite, fie în forma prezentată, fie cu ajustări ulterioare. Cele mai multe au rămas în manuscris, adesea pierzându-se. În cazul unor titluri, Profesorul indică faptul că au fost publicate, probabil fiind vorba de un *lapsus memoriae*. Chiar și unii dintre cei care l-au cunoscut și au scris despre Ștefan Cuciureanu susțin că parte dintre lucrări ar fi fost tipărite. Astfel, într-un memoriu de activitate, Profesorul trece în rândul lucrărilor publicate studiul *Manuscrisul gramaticii românești a lui Pier Emilio Bosi* ca fiind tipărit în revista „Limba română”, nr. 4 din anul 1957. Or, nu numai în numărul cu pricina, ci în toată colecția revistei nu există un astfel de studiu. Iar Stelian Dumitrăcel indică studiul *De la „rusteghi” la „bădăranii”*, care fusese prezentat sub formă de comunicare științifică, în anul 1963. Cu privire la astfel de lucrări, noi credem că acestea au fost audiate și de către respectivii autori⁵⁴.

⁵³ Raoul Lucidi, *Gramatica limbii române*, Ediția I, Firenze, G. C. Sansoni-editore, 1938, p. 3.

⁵⁴ Este necesar să precizăm că pentru identificarea scrierilor lui Ștefan Cuciureanu am utilizat și *Buletinul bibliografic al Camerei Cărții din R.P.R. Articole și recenzii din ziare și reviste*, editat de Comitetul pentru Așezămintele Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri, începând cu anul 1953, București. Din anul 1954, editorul a fost Ministerul Culturii, Camera Cărții din R.P.R., iar din anul 1957, Biblioteca Centrală de Stat. Începând cu nr.13/1957, se va numi *Bibliografia periodiceleor din Republica Populară Română*. De asemenea, am utilizat *Bibliografia lucrărilor de lingvistică apărute în țara noastră după 23 august 1944*, publicată în nr. 4/1959 al revistei „Limba română”, și apoi *Bibliografia* publicată an de an începând cu 1960 în aceeași revistă

Un alt autor, scriind despre *Eminescu în viziunea lui Ștefan Cuciureanu*, enumeră studiile referitoare la acest subiect, indicându-le corect sursa bibliografică, dar adaugă și un studiu (inexistent, am spune noi), *Mihai Eminescu – contribuții filologice*, fără a-i indica vreo sursă⁵⁵, deși, într-un alt loc, înșiruie același titlu printre proiectele de perspectivă ale Profesorului⁵⁶.

Comunicările susținute în cadrul colectivului de lingvistică al Filialei Iași a Academiei R.P.R., până în anul 1966, dar neidentificate ca publicate, au fost: *Pier Emilio Bosi și literatura română, Lexic regional (com. Voitinel, raionul Rădăuți), Influența italiană asupra lui P. Maior* (1958)⁵⁷, iar cele prezentate la Universitatea din Iași sunt, printre altele: *Civiltă neolatina, G. Brandt – La concurrence entre soi et lui, eux, elle(s). Étude de syntaxe historique française*, care apăruse în 1944, *Din lexiconul răvașului popular*, toate susținute în anul 1949, apoi *Limba lui Franco Sacchetti, Idei progresiste în Renașterea italiană, Un aspect al folclorului nostru: Răvașul versificat, Probleme de limbă în „Cantar de Mio Cid”* (1959), *Dante în românește* (1959), *Influențe italienești în lucrările reprezentanților Școlii Ardelene* (1958)⁵⁸, *Proza lui Leonardo da Vinci* (1958), *Infinitivul în principalele limbi romanice* (1964), pe când în cadrul Filialei ieșene a Academiei R.P.R. a susținut *Italianisme la Eminescu* (1955), *Orientarea italianistă a lui I. Eliade Rădulescu*, iar la Societatea Română de Lingvistică Romanică, *Petru Maior – precursor al lingvisticii romanice în țara noastră*, prezentată în data de 27 noiembrie 1964⁵⁹.

Cu ocazia unor simpozioane organizate de către Universitate, împreună cu alte instituții locale sau în cadrul Universității Populare din Iași, conformându-se cerințelor epocii, a susținut o serie de conferințe comemorative despre *Aristofan* (1954), *Cervantes* (1956), *Leonardo da Vinci* (1958), *Torquato Tasso* (1958), *Carlo Goldoni* (1960), *Ovidiu* (1963), *Michelangelo* (1964), *Dante Alighieri* (1965), *Romantismul italian* (1965), *Renașterea italiană* (1965), *Arta Renașterii italiene* (1965).

Unele dintre aceste manifestări au rămas antologice, fie prin calitatea de excepție a lectorilor, așa cum s-a întâmplat la 19 decembrie 1965, când Universitatea, Societatea de Studii Clasice, filiala Iași, și Comitetul Regional de Luptă pentru Pace au organizat Simpozionul „Quintus Horatius Flaccus”, cu ocazia aniversării a 2 000 de ani de la nașterea poetului, avându-i ca vorbitori pe Th. Simensky, Șt. Cuciureanu, Cicerone Călinescu și Traian Diaconescu.

Tot în anul 1965, la solicitarea Comitetul Regional de Luptă pentru Pace, care preciza că a „fost găsit ca unul din cei mai competenți spre a ne ține și a ne

⁵⁵ Vezi Petre Herțanu, *Permanențe culturale românești și universale*, Iași, Editura „Princeps Edit”, 2006, p. 78.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 71.

⁵⁷ Vezi „Studii și cercetări lingvistice”, București, anul X, nr. 10/1959, p. 121.

⁵⁸ *Idem*, p. 58. Prezentarea a avut loc în cadrul celei de a V-a Sesiuni științifice a Universității „Al. I. Cuza”, din 20–22 iunie 1958.

⁵⁹ Faptul este atestat de două scrisori trimise de către A. Mețulescu (?) și Al. Niculescu, secretar și, respectiv, secretar adjunct al Societății Române de Lingvistică Romanică, la data de 25 septembrie și la 6 noiembrie 1964 (Vezi *Anexa VIII*).

scrie o conferință, de 7–9 pagini, privind figura cea mai tristă a literaturii universale, anume *Viața și opera lui Dante Alighieri*, cu ocazia a 700-a aniversare a nașterii sale”⁶⁰, Cuciureanu se achită admirabil de această sarcină.

Despre modul în care făcea prezentările vieții și operei marilor personalități ale culturii, Stelian Dumistrăcel își amintește: „Dar lirica italiană era convocată spre sensibilizarea inimilor chiar în neașteptate ocazii publice. Țin minte că, odată, de un 8 Martie, la sărbătorirea «Zilei Femeii», Maestrul și-a omagiat colegele recitându-le și versuri din *Vita nuova* a lui Dante Alighieri, de la «Tanto gentile e tanto onesta pare / La donna mia quand’ella altrui saluta», până la «E par che de la sua labia si mova / Uno spirito soave vien d’amore / che va dicendo a l’anima: sospira» (nu pot să nu consemnez faptul că, printre persoanele de calitate din conducerea Filialei Iași a Academiei a făcut o asemenea impresie, încât a fost propus și ales ca președinte al Comitetului sindical de la Filială...”⁶¹

O listă manuscrisă, intitulată *Eseuri de literatură universală*, cuprinde, afară de o serie de titluri deja menționate, și următoarele: *Poetul mării și al pescarului* (înlocuiește *Poezia mării la Ovidiu*, iar altădată apare cu titlul *Ovidiu – poet al vieții marine*), *Stilul literar al lui Leonardo da Vinci*, *Critica socială a lui Goldoni*, *G. Pascoli – cititor de literatură română*, *Pier Emilio Bosi – un pionier al culturii noastre în Italia*, „*Infernul*” în versiunea lui I. Țundrea, *Piesa franceză „Les trois bonnets de la contesse” în traducere provensală*, *O scrisoare inedită a lui Mistral*, *Cunoștințele de italiană ale lui Coșbuc*, *Zorile poeziei portugheze*, *Originalitatea poemei „Cantar del Mio Cid”*.

Cu ocazia susținerii acestor prelegeri, erau puse în evidență savoea și densitatea intelectuală a rostirii, vasta cultură și fenomenalul apetit pentru aceasta, dovedind, pe lângă o pătrunzătoare inteligență, o deosebită sensibilitate a omului de litere, dublată de un rafinament intelectual aparte.

Trebuie să menționăm faptul că unele lucrări ale lui Cuciureanu au circulat în manuscris. Spre exemplu, Stelian Dumistrăcel, în studiul *Din istoricul folosirii cuvântului mașină în limba română*, citează la nota 3, manuscrisul *Un adept al lui Eliade: I. D. Negulici* al lui Șt. Cuciureanu⁶².

Nu lipsite de interes sunt referatele analitice făcute unor lucrări pregătite pentru tipar, precum *Gramatica limbii italiene. Morfologia* a lui G. Lăzărescu, *Gramatica limbii italiene. Sintaxa* de Despina Mladovean, ori pentru unele teze de doctorat: Marius Sala, *Limba spaniolă vorbită de evreii din București* (1967), Maria Iliescu, *Graiurile italienilor friulani din România* (1967) și altele.

Au rămas în stadiul de proiect: *Figuri din literatura universală. Studii, Din poezia universală. Traduceri, Poezia italiană contemporană. Antologie, Răvașul*

⁶⁰ Vezi *Anexa VII*.

⁶¹ Stelian Dumistrăcel, Ștefan Cuciureanu: *Cultul Italiei*, în volumul *80 anni di italianistica presso l’Università «Al. I. Cuza» Iași. Atti del Simposio Internazionale di Iași (12–13 Maggio 2006)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 184.

⁶² Vezi „Limba română”. București anul XII nr. 5/1964 n. 455.

popular în versuri, *O mărturie literară despre „Academia” de la Cotnari, Reminescențe dantesche nell’opera di M. Eminescu, „Legenda ciocârliei” în versiune provensală*⁶³.

Legat de această problemă, trebuie să spunem că profesorul Cuciureanu a fost un „tip vocal”, cucerind, în expunere, prin cultură, rafinament, mod de prezentare, conferințele sale umplând sălile cu un select auditoriu. Din păcate, nu întotdeauna s-a preocupat de publicarea textelor respective, acestea rămânând manuscrise, a căror soartă nu o mai cunoaștem⁶⁴.

Exceptând studiul *Termenii romanici în gestul „figa”*, care a fost retipărit într-o revistă suceveană, „Bucovina literară”, anul XVI, nr. 11–12 (189–190), noiembrie–decembrie 2006, p. 40–43, niciun alt articol sau studiu nu a fost retipărit, Cuciureanu nepublicând niciodată, în volum, lucrările sale.

Cauzele unei astfel de situații ar putea fi mai multe, fie legate de contextul politic în care s-a manifestat științific, fie și de viața personală, organic împletită cu cea a boemei ieșene.

Niciodată el nu a încercat să adune între copertile unei cărți studiile și articolele sale publicate atât în Roma, în „Romana” (*Ordinamento dell’insegnamento elementare e medio romeno*) și într-o multitudine de reviste literare ori publicații de strictă specialitate, precum „Convorbiri literare”, „Iașul literar”, „Ateneu”, „Cronica”, „Cuget clar” („Noul Semănător”), „Universul literar”, „Revista Societății Științifico-Literare «Tinerimea Română»”, „Studii și cercetări științifice” (Iași), „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, „Limba română”, „Anuarul de filologie” (Iași) sau în volume omagiale ori prefețe la diferite cărți.

Amintim aici și creația originală, cristalizată în plachetele de versuri *Poem dacic și Vouă și mie duhovnicie* (1939), ambele semnalate prompt de către presa bucureșteană, precum și sonetele *Ovidiu, Dante*, apărute în antologia *Poezia ieșeană contemporană* (1968), realizată de Ion Popescu, creații ce vădesc elan poetic și vigoare expresivă.

Plachetele de versuri au fost semnalate ca fiind „două elegante volume de versuri”⁶⁵, iar Vasile Damaschin consideră versurile ca fiind „poezie de gândire”⁶⁶.

⁶³ Este necesar să precizăm că împreună cu profesorul Cuciureanu, înaintea decesului său, lucram la realizarea unui amplu studiu privind *Curentul italianist în limba română*. Parcursesem toată bibliografia și ne apropiam de finalul fișării autorilor care au utilizat italianisme în lucrările lor, fie traduceri, fie originale. Din păcate, nu am început redactarea unui text anume.

⁶⁴ Referitor la acest aspect, profesorul Gavril Istrate, într-o discuție pe care am avut-o în vara anului 2010, afirma că Șt. Cuciureanu a moștenit spiritul Literelor cernăuțene, unde se acorda o atenție importantă prelecțiilor și mai puțin textului scris, sălile pline până la refuz de către un avizat auditoriu putând a fi comparate cu câte o veritabilă Agora.

⁶⁵ „Gazeta cărților”, Ploiești, anul IX, nr. 13–14/1939, p. 1.

⁶⁶ Vasile Damaschin, *Două plachete...*, în „Seara”, București, anul III, nr. 702/22 februarie 1940, p. 2.

O prezentare avizată asupra *Poemului dacic* face Octav Ungureanu, care notează: „Am zăbovit ceasuri multe peste poemul d-lui Cuciureanu. La prima citire, nu am putut să prind nimic din farmecul ascuns al versurilor atât de pline de înțeles și atât de măiestrit dăltuite. Când am dat însă de secretul lor, am avut clipe de adâncă satisfacție spirituală și am rămas că mă aflu în fața unui poet cu nenumărate posibilități de a-și face gândul cântec.

Poemul este o proslăvire a dacilor. Scurta lor istorie de înălțări și poticniri este prinsă în versurile d-lui Cuciureanu ca de un adevărat urmaș al lor, cum de altfel se simte însuși poetul: „În chipuri de zei / În mine / Dormiți / Moșii mei”⁶⁷.

Recenzentul consideră versurile plachetei ca fiind un poem de o frumusețe deosebită.

Și „Universul literar” publica, la rubrica *Literatură, artă, idei...*, o scurtă prezentare a *Poemului dacic*, cu promisiunea revenirii asupra subiectului: „Fructul poetic al meditațiilor d-lui Cuciureanu asupra istoriei strămoșilor noștri carpați este acest poem, în care numeroase versuri au nevoie să fie explicate prin citate din autorii greci și latini”⁶⁸.

D. Murărașu, în *Istoria literaturii române*, nota: „Mai izolat de gruparea celorlalți este Șt. Cuciureanu, meditații și frânt în avântul imaginației din pricina livrescului, interesant totuși în *Poem dacic* (1940)”. *Gruparea celorlalți* era alcătuită din Traian Chelaru, George Drumur, Teofil Lianu, Vasile I. Posteuca, Nicolae Roșca, Iulian Vesper, E. Ar. Zaharia, care și-au „dat pe față posibilitățile artistice în plachete de versuri apărute în anii din urmă”⁶⁹.

Asupra celor două plachete se pronunță, peste vreme, Dragoș Cojocaru, care afirmă: „Prima, intitulată *Poem dacic*, preia ca *motto* un fragment din cântona *Italia mia* a lui Petrarca, unde autorul descoperă o mișcătoare definiție a etnicului, și cuprinde 11 compoziții de recuperare a străvechilor obârșii sub zodia unei visări mitologizante susținute inclusiv prin recursul la istoriografie și e dedicată «Ție, apurure dac!». Vom cita, spre exemplificare, finalul ultimei compoziții: «De te-au uitat ceilalți, străbune, / Din tine strămbă creștere, / În scormoniri. În peștere // Acolo... / În pânzele vremii albite de soare... / O potrivă cu voi, / În chipuri de zei, / În mine, / Dormiți, / Moșii mei!» Cea de a doua, *Vouă și mie duhovnicie*, e o înfiorată căutare a miezului ultim al cuvântului, între spiritualitate și întrupare, cu inflexiuni populare sublimate de pe poziția unei «sărăcii» de esență divină, asumată cu smerenie și mărturisită ca renunțare la zorzoanele concrete ori abstracte ale viețuirii mundane: «Poezie, // De-aș putea să-ți sorb nectarul, / Până-n finea veacului, / Gălbenuț săracului, / Zori, miji-i-ar darul. // Că de-a pururi vrăjitoare /

⁶⁷ Octav Ungureanu, *Șt. Cuciureanu: „Poem dacic”*, București, Editura „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1939. 65 p., în „Tineretea”, București, anul IV, nr. 1/1940, p. 41–43 (n. ed.).

⁶⁸ I. C. Popescu-Polyclet, *Poem dacic*, în „Universul literar”, București, anul XLIX, nr. 10/2 martie 1940, p. 8.

⁶⁹ D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, Ediția a IV-a, București, Editura „Cartea românească”, 1946, p. 397.

Tu-mi duci doruri călătoare / Și nădejdi-mi din soare, // Poezie, / Sihăstrie, / Mană bună. / Pâine vie. // Suflet fără de albie»⁷⁰.

Interesant este faptul subliniat de către Dragoș Cojocaru, potrivit căruia, „în *Dicționarul literaturii române*, în curs de zorită elaborare, profesorul Cuciureanu nu figurează cu rubrică, cele două volume de versuri fiind ori insuficiente (pentru integrarea într-o companie, la drept vorbind, când ilustră, când hilară), ori pur și simplu necunoscute”⁷¹.

Același regret pentru nedreptatea care i s-a făcut îl încearcă și profesorul Gavril Istrate: „El nu figurează, de exemplu, nici în *Dicționarul scriitorilor români* (coordonatori Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu), nici în cel al ieșeanului Nicolae Busuioc, apărut în trei ediții până acum.

L-am găsit menționat doar în *Dicționar de literatură Bucovina*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 1993, p. 56, unde Emil Satco și Ioan Pînzar îi consacră un articol sumar, în care sunt menționate doar o parte dintre studiile din „Convorbiri literare”⁷².

Dotat cu evidente înclinații literare, cu o deosebită sensibilitate poetică, profesorul Ștefan Cuciureanu a adăugat cercetării obiective o serie de realizări literare, traducând admirabil, în aceeași măsură, hexametrii lui Ovidiu din *Haleuticele*, ori din elegiile lui Horațiu⁷³, *Cântarea creaturilor* de San Francesco D’Assisi⁷⁴, fragmente din scrisorile lui Leopardi: *Lui Pietro Giardini* (30. IV. 1817) și *Lui Giuseppe Melchiorri* (5. III. 1824), fabule și sonete scrise la 11 ani (*Moartea lui Hector*, *Sonet pastoral*)⁷⁵, apoi *Elegia a zecea (Princepelui Despot. Despre biblioteca și școala întemeiată)* a lui Johannes Sommer Pirmensis, rămasă nepublicată până în prezent⁷⁶, *Calea ferată* de G. Pascoli⁷⁷, *Poezii pentru Alexi* de Claudiu Martelli⁷⁸.

La cererea mai tânărului său amic, poetul tecucean Dionisie Duma, a transpus în limba italiană poezia *Partito, Ceausescu, Romania*⁷⁹.

Poate una dintre realizările cele mai mari, în calitate de traducător și editor, o constituie transpunerea în limba română a lucrării *Tractatus de computis et*

⁷⁰ Dragoș Cojocaru, *Ștefan Cuciureanu, poet și italianist*, în „Convorbiri literare”, Iași, anul CXL, nr. 5 (125), mai 2006, p. 142, și în volumul colectiv: *80 anni di italianistica presso l’Università „Al. I. Cuza” Iași. Atti del Simposio Internazionale di Iași (12–13 maggio 2006)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, p. 126.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Gavril Istrate, *Profesorul Ștefan Cuciureanu*, în „Cronica”, Iași, anul XLIII, nr. 12/decembrie 2010, p. 3.

⁷³ Tipărite pentru prima dată în vol. IV al ediției noastre.

⁷⁴ Apărut în „Convorbiri literare”, București, anul LXXV, nr. 8–10/august–septembrie 1941, p. 1 097–1 098.

⁷⁵ Publicate în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 12 (36)/30 iunie 1973, p. 12.

⁷⁶ Vezi în vol. IV al ediției noastre.

⁷⁷ În „Cuget clar” (Noul „Sămănător”), București, anul III, nr. 19/18 noiembrie 1938, p. 301.

⁷⁸ Apărută în „Atenție”, Băcău, anul II, nr. 4/ aprilie 1974, p. 15.

⁷⁹ Dionisie Duma, *Partidul. Ceausescu. România*, în „Convorbiri literare”, Iași, anul LXXXIX, nr. 1 (1 157)/ ianuarie 1983, p. 16.

scripturis, adică *Tratatul de contabilitate în partidă dublă*, al lui Luca Paciolo, publicat la Veneția, în anul 1494 și, într-o nouă ediție, în 1523, text de o dificultate deosebită. Lucrarea a fost semnată împreună cu universitarul de la Facultatea de Științe Economice, profesorul Dumitru Rusu, Ștefan Cuciureanu realizând în exclusivitate traducerea, studiul introductiv și notă asupra ediției, profesorul Dumitru Rusu discutând aspectele științifice abordate de către Luca Paciolo.

A tradus, de asemenea, din Mario Rufini, *Dante. Miscellanea*⁸⁰, *Cântul XXI din Purgatoriu*⁸¹, *Învățămintul limbii române la Universitatea din Torino*⁸², dar și din română în italiană, așa cum a făcut cu studiul lui Vasile Arvinte, *Elementi retoromanzi nella terminologia forestale romena*⁸³.

A dat o mână de ajutor, traducându-le textele în limba italiană, trupelor de actori care prezentau spectacole în Italia. A colaborat cu Valentin Silvestru, pentru care a tradus *Ercole alla ricerca delle mele d'oro* și a făcut prezentarea în limba italiană a operei lui Ion Creangă.

Există în însemnările sale bibliografice două mențiuni că a tradus capitolul *Giambattista Vico*, semnat de Vincenzo De Ruvo, din *Antologie filosofică. Filosofi străini*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 345–368. Verificând, am constatat că traducerea este semnată cu numele Marinela Coandă. Nu cunoaștem dacă este vreun pseudonim, Profesorul precizând că a publicat și sub diferite pseudonime, fără a preciza care⁸⁴. Nu ne-am putut da seama dacă este o greșeală sau nu. Din analiza filologică a textului, nu am reușit să concluzionăm că textul ar putea aparține, stilistic, profesorului Ștefan Cuciureanu. Noi ne facem doar datoria să semnalăm acest aspect⁸⁵.

Este de reținut faptul că în anul 1972, Editura Univers intenționa să publice un volum cu traducerile lui Horațiu. Aceasta a cerut și profesorului Cuciureanu o probă de traducere. Profesorul s-a conformat și, nu mult mai târziu, editura a confirmat alegerea sa printre traducătorii operei lui Horațiu.

Nu știm cauzele pentru care Ștefan Cuciureanu nu a mai fost agreat printre traducătorii lui Horațiu, deși era cunoscută minunata transpunere în română a *Halieuticii* lui Ovidiu, care atesta pe deplin extraordinara abilitate a Profesorului în tălmăcirile din latină. Profesorul a tradus mai multe ode, dar niciuna nu a fost

⁸⁰ Traducere semnată împreună cu Victoria Grigorescu și publicată în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Serie nouă, Secțiunea III, (Științe Sociale), c. Limbă și literatură, tomul XII, 1966, fasc. 1, p. 63–70.

⁸¹ Publicat în „Iașul literar”, Iași, anul XVI, nr. 5/mai 1965, p. 69–78.

⁸² Articol apărut în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Serie nouă, Secțiunea III, Științe sociale, c. Limbă și literatură, tomul XII, 1966, fasc. 1, p. 57–61.

⁸³ Publicat în „Revue roumaine de linguistique”, București, tomul IX, nr. 4/1964, p. 461–468.

⁸⁴ Vezi Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Serviciul resurse umane, dosar de personal Ștefan Cuciureanu, nepăginat.

⁸⁵ Este posibil ca Șt. Cuciureanu să fi evitat să semneze cu numele său această traducere din motive de securitate personală, știind că Vincenzo De Ruvo era ținut sub observație de către serviciile secrete române.

publicată, rămânând în manuscris. Pe acelea pe care le-am putut recupera, le-am publicat noi⁸⁶: *Lui Augustus* (I, 2), *Lui Vergiliu (Navei lui Virgiliu în drum spre Atena; I, 3)*, *Zeitei Fortuna* (I, 35), *Unui arbore* (II, 13) și *Coruptului veac* (III, 6). Poate că o explicație a acestui fapt se poate citi, printre rânduri, pe o însemnare făcută pe verso-ul manuscrisului traducerii odei *Navei lui Virgilius*, și anume: „M-a pârât Editurii Univers. Mi-au cerut probe”, fără a indica vreo persoană. Măhnirea magistrului a fost evidentă și traducerea trimisă ca probă nu au mai fost finalizate, deși ar fi putut să le publice oricând în revistele literare ieșene.

Asupra măiestriei sale ca traducător s-au pronunțat mai tinerii săi colaboratori Eleonora Cărcăleanu și Traian Diaconescu. Vorbind despre traducerea din Leopardi, Eleonora Cărcăleanu scrie: „Cele două sonete traduse de Șt. Cuciureanu, într-o limbă elegantă și viguroasă totodată, sunt un model de ceea ce se poate numi o tălmăcire clasică. Îndeletnicindu-se mai multă vreme cu versul (a tradus din Horațiu, Ovidiu ș.a.), profesorul ieșean, el însuși poet distins, realizează două tălmăciri care țin în echilibru perfect atât ideea, cât și fluiditatea versurilor tinerești leopardiene. De altfel, traducerea lui nu este o juxtă poetică, nici prelucrare. Este o interpretare. Acolo unde s-ar părea că a ieșit sau chiar s-a abătut de la text, a făcut-o tot pentru a rămâne legat de lanțul de aur al sonetului, pe care s-a străduit să nu-l rupă, ci, dimpotrivă, să-l facă să răsune în românește cât mai în cadența originalului, precum în *Moartea lui Hector*:

Original:

Fermati, duce, non ti basta? ah mira
 Come a te s'avvicina Achille il forte,
 Che gran furore, e insiem vendetta spira,
 E inferocito anela alla tua morte.
 Ettor non m'ode, e alla battaglia aspira;
 Ah che quivi l'attende iniqua sorte!
 Ei vibra il ferro: quegli si raggira,
 E schiva il colpo colle braccia accorte.
 Drizza poi l'asta sfolgorante luce;
 Fermano il corso per mestizia i fiumi;
 Già vola il crudo acciar... fermati, o truce.
 Torcon lo sguardo innorridito i Numi;
 Il colpo arrivò già; cadde il gran duce,
 Cadde l'Eroe di Troja, e chiuse i lumi.

Traducere:

Curmă-ți avântul, falnice Hector, privește:
 Ca viforul vine viteazul Ahile!

⁸⁶ Vezi vol. IV al ediției noastre.

Nimica nu cată, răzbunare voiește,
Sterp să te lase de scumpele-ți zile.

Ci Hector nu mă aude. El lupta râvnește.
Vai! Cum îl așteaptă amarnic destinul!
Lancea înalță. Ea zboară, dar o ferește
Îndată, cu pavăza-i tare, hainul.

Iată! acum brațul ridică, Ahile
Fulgeră-n aer scânteietoare o undă.
Apele stau, cuprinse de jale profundă.

Înșiși Nemuritorii izbirea cea cruntă
Nu vor să vadă. Prăvale-se Hector:
Noapte i se așterne-n privire, afundă.

Aflădu-ne în fața unei interpretări perfecte, contribuția traducătorului devine un remarcabil act de creație”⁸⁷.

Analizând tălmăcirile lui Cuciureanu din opera lui Horațiu, Traian Diaconescu remarcă faptul că în literatura română sunt traduceri reproductivă, care cultivă iluzia identității semantice și formale cu originalul, și traduceri interpretative, care propun echivalențe funcționale ale substanței și ale expresiei poetice a textului tradus. „Magistrul Ștefan Cuciureanu, afirmă Traian Diaconescu, era un cumular – filolog de elită, poet autentic, truditore discret într-o desăvârșire. În clipe providențiale, un făurar cu fruntea aburită de har și de munca de finisare. Putea, desigur, să echivaleze textul horațian prin forme poetice moderne – strofe, rime, asonanțe –, cum făcuseră alți traducători, ca D. C. Olănescu, N. I. Herescu, Petru Stati, sau să propună versiuni în metru original, cum traduseseră M. Eminescu sau C. I. Niculescu. Nu adoptă însă nici formele clasice românești și nici formele metrice antice, întrucât și unele și altele l-ar fi obligat să se depărteze de original sau de receptor. Rima modernă, inexistentă în originalul latin, l-ar fi silit la redundanțe artificiale, iar metrul antic – safic, alcaic, asclepiad – era străin și necunoscut cititorului român. Traducătorul Șt. Cuciureanu propune versiuni interpretative, nu reproductivă, care poartă pecete novatoare, năzuind să înalțe traducerea «iuxtă» în văzduh poetic. Virtuțile acestor traduceri fruste și muzicale cresc dintr-un ritm poetic nou, altul decât cel horațian, din expresivitatea lexicală, din topica artistică, din șocul combinării arhaismelor cu neologisme, toate iluminate de un condei inconfundabil.

Era firesc să fie așa, căci magistrul era poet autentic, publicase în tinerețe două plachete de versuri, cutezătoare prin gândirea și dicția lor modernă. Magistrul

⁸⁷ Eleonora Cărcăleanu. *Leonardi în România*. București. Editura „Minerva”, 1983, p. 37–39.

Șt. Cuciureanu nu era un imitator al unor forme revoluate și niciun improvizator detașat de originalul latin, ci un restaurator cu harul și conștiința unui orfevrier. Versiunile sale, fidele mesajului horațian, au propus, în schimbul claviaturii originalului latin, imposibil de reprodus, echivalări compensatorii bazate pe un ritm și o măsură adecvate receptorului modern. Căci ritmul este, în ultimă instanță, coloana vertebrală a poeziei mari de totdeauna⁸⁸.

Trebuie totuși spus că traducerea *Elegiei a zecea (Prințelului Despot. Despre biblioteca și școala întemeiată)* a lui Sommer, este realizată în hexametri.

Revenind la zona romanisticii, este de remarcat studiul *Termeni romanici pentru gestul „figa”*⁸⁹, publicat în 1947 și care constituie un veritabil model în ceea ce privește acribia cercetării unui subiect de această natură.

Plecând de la *Divina commedia* a lui Dante, unde unul dintre osândiții pentru tâlhărie, pistoiezu Vanni Fucci, înfruntă pe Creator cu un gest de sfidare, îi arătă „figa”, strigându-i: „Togli, Dio, ch’a te le squadro!”, Ștefan Cuciureanu urmărește semnificația gestului și originea cuvântului *figa* prin cultura europeană, ajungând în spațiul românesc și făcând, în final, trimitere chiar la cel bucovinean, natal, unde gestul și semnificația sa sunt frecventate și astăzi. Comparând mai multe ediții ale *Divinei commedia*, constată că, în explicarea gestului, acestea trimit la cronică lui Giovanni Villani, în care se povestește că în citadela Carmignano, pierdută de pistoiezi în lupta din 1228 cu florentinii, „era un turn înalt de șaptezeci de coți și pe el, două brațe de marmoră cari făceau cu pumnul întins fîche orașului Florența”. Termenul este verificat în multe lucrări lexicografice, dar și în unele speciale, cum este *Il linguaggio del gesto* a lui G. Cocchiara. Termenul se regăsește în limbile italiană (în diferite dialecte), franceză, provensală, portugheză, spaniolă, catalană. Discutând frecvența termenului în limba română, Cuciureanu consideră că acesta ar trebui pus în legătură cu *cigă*, întâlnit de Iorgu Iordan, și cu *cexina* și *măxina*, asupra cărora s-a pronunțat Al. Graur.

Stăpânirea la perfecție a limbii latine i-a permis lămurirea a nu puține probleme controversate. Exemple edificatoare în acest sens sunt discutarea vestitei cimilituri veroneze *Boves se pareba / e albo versorio teneba / alba pratalia areba / e negro semen semineba*, în articolul *Indovinello veronese „se pareba boves”*, căreia îi găsește corespondent în paremiologia italiană: *Il campo bianco / Nera la semente / Tre buoi lavorano / E due non fanno niente*, care amintește de corespondentul românesc *Câmpul alb, oile negre, / Cin-le vede nu le crede, / Cin-le paște le cunoaște*.

Dovada peremptorie a ușurinței cu care folosește limba latină ca instrument de lucru în lămurirea problemelor de limbă italiană medievală, frecvent latinizată, și a diferențelor dialectale cuprinse în *Summa de aritmetica, geometria, proportioni et*

⁸⁸ Traian Diaconescu, *Ștefan Cuciureanu – exeget și traducător din limba latină*, în „Convorbiri literare”, Iași, nr. 8 (188)/august 2011, p. 120.

⁸⁹ Studiul a fost prezentat în cadrul ședinței de lucru a Institutului de Filologie Română din Iași, în data de 31 martie 1949.

proportionalită a lui Luca Paciolo, publicat în Veneția, în 1494 (care cuprinde și *Tractatus de computis et scripturis*), precum și a descifrării textului scris în *vernacula*, adică în graiul popular, este făcută cu ocazia realizării acestei dificile traduceri. În studiul⁹⁰ dedicat acestei opere, Cuciureanu scrie: „A trata acest material în mod corespunzător înseamnă a alcătui o lucrare în sine de filologie, pentru care multe fapte de lexic, semantică, fonetică, morfologie și sintaxă (aceasta mai puțin) ar reclama consultarea unei întregi literaturi de specialitate, inclusiv texte italiene *ab origine* până la Paciolo (și chiar după). Aceasta ar însemna să elaborăm, pe temeiul *Tratatului* de contabilitate al lui Fra Luca, o istorie a limbii italiene până la începutul Cinquecentului, ceea ce, având în vedere scopul acestor note, nu este cazul să se întreprindă”.

În aceeași tematică a romanisticii trebuie amintit articolul *Construcțiile ipotetice în dialectele italiene meridionale*, în care, plecând de la interesul pe care îl semnală G. Bertoni asupra diverselor construcții ipotetice în dialectele italiene din grupa centro-meridională, Cuciureanu face o trecere în revistă a realităților dialectale observate în teren de Gerhard Rohlfs în *Dizionario Dialettale delle tre Calabrie, con note etimologiche e un'introduzione sulla storia dei dialetti calabresi* și M. Filzi în *Sintassi dei dialetti italiani*, constatând o situație identică și în franceza veche, semnalată de F. Brunot în *Précis de grammaire historique de la langue française*.

Un număr mare de articole și studii se referă la penetrarea neologismului în limba română, Cuciureanu aplecându-se, cu mare atenție, asupra italianismului care a marcat evoluția limbii române în deceniile III–V ale secolului al XIX-lea. Se știe că, în jurul anului 1800, limba română se afla sub o serie de influențe care se exercitau diferit asupra ei. În Muntenia și Moldova ea se afla sub influența neogreacă și rusă, pe când Transilvania sta sub influența limbilor latină, germană și maghiară. Prin filieră rusă, germană, maghiară și mai puțin neogreacă, pătrund acum în limba română și unii termeni de origine latină și romanică⁹¹. Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cultura română se manifestă tot mai pregnant influența italiană: „Aproape concomitent cu influențele menționate mai sus (latină, neogreacă, rusă, germană și maghiară), dar în proporții mult mai reduse asupra limbii române se exercită și influența italiană. În Transilvania ea se constată la unii cărturari ca Șincai, Maior, Budai-Deleanu, S. Korosi (Crișan) și alții, dar nu se poate dezvolta din cauză că se pierde în latinism. În Țara Românească și Moldova însă, după ce se manifestă sporadic la Ienăchiță Văcărescu, Amfilohie Hotiniul, Gh. Asachi și alții, influența italiană cunoaște o scurtă epocă de înflorire prin Eliade Rădulescu și colaboratorii săi dintre 1840 și 1860”⁹².

⁹⁰ Studiul a fost publicat în Luca Paciolo, *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Iași, Editura „Junimea”, 1981, p. 60–73.

⁹¹ Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 114.

⁹² *Ibidem*, p. 115.

Sub denumirea de „curent italianist”, istoricii limbii și literaturii române recunosc o mișcare de scurtă durată, începută de I. Eliade Rădulescu la jumătatea secolului al XIX-lea și care, din punct de vedere lingvistic, tindea să renoveze limba română literară, substituind cuvintele slave și de alte origini decât latino-romanică prin cuvinte italienești. Cuciureanu afirmă că italianismul lui Eliade și Asachi reprezintă momentul culminant al orientării literaturii noastre și nu numai al acesteia, spre Italia, însă „curentul”, întrucât poate fi numit astfel, își are precursori: „Fără îndoială, soluția italianistă a lui Eliade trebuie considerată, înainte de orice altă semnificație, ca o variantă, dezvoltată în Muntenia, a intenției și practicii latiniste a Școlii Ardelene. Pornind chiar numai de la aceasta, lui Eliade i se ofereau acele date pe care, ulterior, le va duce pe plan lingvistic, așa cum a făcut, până la exagerare”⁹³.

Pe linia cercetării italianismului, trebuie amintite aici titluri precum: *Limba traducerilor lui A. N. Picleanu, Un exemplar al „Lexiconului de la Buda” adnotat de I. C. Magni, Italianisme la Petru Maior, Italianisme la I. D. Negulici, Analogii cu italiana la T. Cipariu, Fonti teoretice e practica italianizante di Petru Maior, Observații asupra limbii și stilului „Pravilei comerciale”*. În aceste minuțioase analize aplicate la opere diverse apărute în epoca menționată, Ștefan Cuciureanu inventariază și discută pe larg italianismele, dar și neologismele de origine romanică, o atenție deosebită acordând și calcurilor lingvistice.

În studiul *Din istoricul terminologiei românești privitoare la pictură*, el face o analiză diacronică a evoluției lexicului utilizat în acest domeniu, plecând de la *Crestomaticul românesc* al lui Teodor Racoc, *Însemnare a călătoriei mele (1824–1826)* a lui Dinicu Golescu, *Extract din jurnalul călătorului moldovan*, publicat de Gh. Asachi, *Elemente de deseniu și de arhitectură* a lui Carol Valștain și *Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului rumânilor* a lui Eliade Rădulescu, trecând și prin scrieri ale lui Anton Pann, I. D. Negulici și T. Stamate.

Un model a ceea ce reprezintă analiza lingvistică a unei lucrări este studiul *Gramatica latină a lui T. Cipariu*. Mai întâi a fost discutată terminologia gramaticală, sub aspectul ei latin, utilizată în lucrare, constatând că Cipariu a abandonat soluția „românizării” acesteia, tehnică pe care o utilizase Șincai în *Prima principia latinae grammaticae* și a pus în evidență substituttele românești, influența limbii italiene, termenii și expresiile de proveniențe diferite, dar și aspecte ale lexicului nespecific, mai ales latinismele.

Constatând lipsa unui instrument de lucru util în învățarea limbii italiene, a redactat și publicat o interesantă gramatică a limbii italiene, pentru cursanții cuprinși în programul Universității Populare „Solidaritatea”, de la Râmnicu Vâlcea, unde a ținut un curs de limba italiană pentru începători, la recomandarea Institutului de Cultură Italiană din România. *Gramatica limbii italiene* a apărut în

⁹³ Ștefan Cuciureanu, *Italianisme la Petru Maior*, în „Studii și cercetări științifice”. Filologie, Iași, anul X, fasc. 2. 1959. p. 53.

anul 1941, cu *O lămurire*, în care precizează că „nu este aceasta o gramatică amănunțită a limbii italiene, ci o sinteză gramaticală, mai mult teoretică. Un mănunchi de reguli, însoțite de exemple. Un compendiu. Deci o carte elementară [...] Am urmărit prin acest lucru de proporții modeste un singur scop: să prezint, după mijloacele mele, un instrument *mai mult* pentru dobândirea acelei nepieritoare comori de gând și simțire care este măiastra limbă *del bel paese là dove il sì suona* (a frumoasei țări acolo unde *si* (da) se aude)”⁹⁴.

Gramatica italiană a lui Cuciureanu era a doua semnată de un autor român, după cea a lui Corneliu Th. Codrescu, apărută în 1907, altele două fiind publicate, în ordine cronologică, de către C. Perussi, în 1938, și E. Loretti, în 1939, iar în 1940, apăreau *Primele elemente de limbă italiană* a lui Oreste Marciapiedi. Asupra gramaticii lui Cuciureanu s-a pronunțat Petre Ciureanu, în „Convorbiri literare” (nr. 7/1941).

Teza de doctorat, *Pier Emilio Bosi e la letteratura romena*, se găsește într-un singur exemplar la Biblioteca „Alexandrina” a Facultății de Litere a Universității din Roma, sub cota Tesi 1938/18. Exemplarul pe care l-a avut profesorul în țară i-a fost furat, într-o iarnă, prin 1957, odată cu o pereche de mănuși îmblănite, pe care le primise în dar de la fratele său Onesim, care se întorsese dintr-o vizită în Bulgaria, mănuși ce au făcut cu ochiul hoțului. Din păcate, acest exemplar al tezei nu a mai fost recuperat niciodată⁹⁵.

Teza este structurată în 16 părți: 1. *Introducere*; 2. *Viața și opera lui Pier Emilio Bosi*; 3. *Pier Emilio Bosi – poet*; 4. *Apropo de „Spade azzurre”, o vizită la Giosue Carducci*; 5. *Scrisori ale unor literați*; 6. *O importantă scrisoare a lui Giovanni Pascoli*; 7. *Colaborarea sa la „Nuova rassegna di litterature moderne” di Firenze (1905–1908)*; 8. *Italia și România (Conferința de la București, 1900)*; 9. *Florile românești – Mici studii critice. Biografie. Traduceri în versuri și în proză*; 10. *Proiectata gramatică românească*; 11. *Tentative de introducere a învățământului românesc la Institutul Oriental din Neapole*; 12. *Mărturii contemporane referitoare la interesul pe care opera lui Bosi l-a trezit pentru România în Italia*; 13. *Correspondența sa cu românii*; 14. *Radu D. Rosetti*; 15. *Pier Emilio Bosi, traducător din Mihai Eminescu*; 16. *Lista cărților românești referitoare la România în posesia lui Bosi*.

Lucrarea este bazată pe materiale publicate, în special, în revista fiorentină „Nuova rassegna di litterature moderne” mai ales de către Pier Emilio Bosi, dar și

⁹⁴ Ștefan Cuciureanu, *Gramatica limbii italiene*, București, Cugetarea-Georgescu Delafras, 1941, p. 7.

⁹⁵ Despre teza de doctorat, scrie Dumitru Nica în *Cea dintâi prezentare a lui Eminescu în Italia*, articol apărut în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (Serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul LI, 2005, *Studia linguistica et philologica in honorem Constantin Frâncu*, p. 323–325; Ion Barbu, *Eminescu și Leopardi – mucenici ai neamurilor lor*, în „Făclia”, Cluj-Napoca, 21 ianuarie 2009, în „Destine literare”. Revistă lunară de cultură editată de Asociația canadiană a Scriitorilor Români, anul II, nr. 1 (3), 2009, p. 24, articol introdus, cu același titlu, în volumul *Italia, pământul de acasă*, Râmnicu-Vâlcea, Editura „Conphys”, 2010.

pe unele date inedite referitoare la opera de ilustrare în Italia a literaturii române. Trecând în revistă pe marii filoromâni italieni, pe Marco Antonio Canini, primul traducător din Eminescu în italiană, pe care N. Iorga îl considera ca fiind „unul dintre cei mai bizari reprezentanți ai *risorgimento*-lui italian în străinătate”, pe Giovenale Vegezzi Ruscalla⁹⁶, traducătorul *Horei Unirii* a lui V. Alecsandri, cinci strofe din aceasta fiind publicate, în 1866, în revista „Familia” a lui Iosif Vulcan, pe Angelo de Gubernatis, cel care a fost primul care l-a introdus pe Eminescu într-un dicționar, *Dictionnaire international des écrivains du jour* (Florența, 1888), Ștefan Cuciureanu îl consideră pe Pier Emilio Bosi „unul dintre cei mai importanți admiratori pe care România i-a avut vreodată în afara granițelor sale”.

Pier Emilio Bosi este romagnol, s-a născut la Faenza, în 1864, și a murit la Salerno, în 1934. A îmbrățișat cariera militară, ajungând colonel de bersaglieri (vânători de munte). A fost un om de o cultură vastă, vorbea curent limbile spaniolă, portugheză, franceză, provensală, română, engleză, germană și rusă.

În anul 1901, la 27 noiembrie, ține la Ateneul din București conferința *Italia e Romania*, pe care a publicat-o, un an mai târziu, la Napoli (Enrico, 1902). După conferință a fost prezentat reginei Elisabeta, rămânând un sincer admirator al acesteia.

Volumul său de versuri cel mai cunoscut este *Spade azzurre*, apărut la Roma, în 1897, despre care Giosuè Carducci afirma că a găsit în el „lucruri frumoase și foarte nobile și care mi-au dat mare plăcere”. Din versurile sale, au tradus în limba română Nicolae Țincu și Smaranda Gheorghiu, poetă pe care Veronica Micle a numit-o Maica Smara, fiind cunoscută sub numele de Smara.

Cuciureanu pune în evidență eforturile lui Pier Emilio Bosi în difuzarea literaturii române în Italia, mai ales cât timp a fost redactor pentru secțiunea română la „Nuova rassegna di letterature moderne”. Aici a publicat, începând cu decembrie 1905 și până în 1908, diverse studii și articole referitoare la operele unor scriitori români, scriind adesea și despre alte personalități ale culturii noastre. Este primul autor care face o prezentare asupra fenomenului literar românesc într-un articol, *Literatura română modernă*, dovedind o „bună orientare”, fără a avea la dispoziție scrieri anterioare, în Italia.

În toți anii cât a răspuns de partea română în amintita redacție, Bosi s-a oprit asupra unui număr mare de autori români. Pe lângă cele „trei nume care sunt stele”, Alecsandri, Eminescu, Bolintineanu, s-a aplecat cu atenție asupra lui G. Tocilescu,

⁹⁶ Giovenale Vegezzi-Ruscalla a fost primul străin care a ținut un curs de limbă, literatură și istorie română la o instituție de învățământ superior din afara României, la Universitatea din Torino, începând cu anul 1863. Universitatea din Torino a fost prima universitate din lume la care s-a înființat o catedră de studii sistematic al limbii române: „Facultatea de Litere se mândrește, în domeniul limbilor străine, cu o interesantă prioritate, aceea de a fi deschis, în 1863, un curs de limbă, literatură și istorie română, primul care a depășit granițele naționale. L-a ținut G. Vegezzi-Ruscalla, pe care contele Cavour l-a însărcinat în relațiile diplomatice cu România”. Vezi *I due volti del sapere: centocinquant'anni delle Facoltà di Scienze e di Lettere a Torino*, Torino, Università degli Studi di Torino – Museo Regionale di Scienze Naturali. 1999. n. 84.

A. D. Xenopol, T. Maiorescu, D. Sturza, C. Dobrogeanu-Gherea, dar și asupra unor literați în viață, precum Vlahuță (pe care îl consideră continuatorul lui Eminescu și Maupassant), Macedonski, Coșbuc, Haralamb Lecca, apreciat atât ca poet cât și ca dramaturg, Radu Rosetti, „spirit bizar și epigramatic”, Duiliu Zamfirescu, „prozator puternic”, Caragiale, un dramaturg „altissimo”, Delavrancea, un „om politic și prozator de primă clasă”, apoi asupra altor autori: Cincinat Pavelescu, „un poet extrem de fin”, Dimitrie Nanu, Șt. O. Iosif, Artur Stavri, Lucrezia Karr, Mărioara Ventura, Mircea Demetriadi, Nicolae Rădulescu-Niger, G. Bengescu-Dabija, M. Sadoveanu, „autor de nuvele criticate în aceste zile din punct de vedere moral”, B. Branisteanu, Emilio Fagure și alții. Nu sunt uitate Sofia Nădejde, Smara, Elena Văcărescu și Carmen Sylva.

Cititorii revistei au putut întâlni în paginile acesteia pe B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, Constantin Istrati, Nestor Urechia, G. G. Antonescu, C. Mille, O. Goga, N. Mihăescu-Nigrim, N. Grigorescu și alții.

Bosi a făcut și o serie de traduceri din Andrei Mureșanu, Haralambie Lecca, Radu D. Rosetti, Cincinat Pavelescu, Petre Dulfu, Nicolae Iorga, Elena Văcărescu, O. Carp (George Proca).

Merite deosebite are Bosi în popularizarea creației eminesciene, din care a tradus patru poezii: *Venere și Madonă*, *Singurătate*, *Veneția*, și *dacă...* Asupra acestor traduceri s-a aplecat Cuciureanu cu deosebitu-i simț poetic, analizându-le cu o remarcabilă acribie filologică, alocând un întreg capitol din lucrare acestui aspect.

Pier Emilio Bosi realizează și o importantă prezentare a operei lui Eminescu în Italia, care venea după puținele date reținute despre poetul nostru în dicționarul lui Gubernatis. Pentru biograful italian, Eminescu este „astăzi poetul cel mai prețuit, cel mai studiat de tinerimea atrasă totdeauna de poezii durerii, de poezii care au lăsat în versurile lor fărâme de suflet și lacrimi nestinse”. Bosi reține „efortul uriaș al acestui poet”, pe care, cu multă afecțiune, îl numește „il povero Eminescu” (bietul, săracul Eminescu), constatând că a reușit „să înalțe ziaristica românească la o înălțime și la o noblețe de formă nici măcar încercate mai înainte”.

Cuciureanu subliniază faptul că Bosi este tributar lui Titu Maiorescu, în informație și prezentare, și pune în evidență paralela pe care o face acesta între Eminescu și Leopardi.

Iată și convingerea lui Bosi cu privire la demersul său: „Puțină importanță are ordinea, când există doar dorința de a face cunoscut, prin câteva *flori* suave ale poeziei, nume mai de seamă ale unui popor, care, fără dubii, va continua ascensiunea sa ideală în civilizația umană și va găsi, și în Italia, învățați recunoscuți, ca în alte vremuri, și cu mijloace disponibile, altele decât cele atât de puține, pe care le-a avut autorul acestei culegeri”.

Activitatea lui Bosi, în ceea ce privește limba și cultura română, înregistrează încă trei importante direcții. Reținem, mai întâi, că a gândit un proiect de înființare a unei catedre pentru studiul limbii române, „bella lingua di Heliade e

di Eminesco”, la Institutul Oriental din Neapole, adresându-se, în acest scop, Ministrului Instrucțiunii de la Roma.

Un al doilea proiect important a fost tipărirea unei gramatici românești pentru italieni, știind că cea pe care o tipărise Romeo Lovera, în 1892, nu satisfacea necesitățile momentului, plecând și de la dese reforme ortografice care avuseseră loc între timp în România. Cuciureanu analizează, pe larg, capitol cu capitol, manuscrisul gramaticii lui Bosi. Dacă aceasta s-ar fi publicat, ar fi reprezentat „un pas înainte pentru cunoașterea limbii noastre în Italia, ar fi răspuns la multe semne de întrebare rămase în gramatica lui Lovera, [...] și ar fi fost un nou titlu de merit al acestui mare filoromân”.

Cea de-a treia intenție, anunțată în nr. 7–8/1907 al revistei fiorentine „Nuova rassegna di letterature moderne”, cum că va publica o antologie biografico-literară a literaturii române, a fost materializată în manuscrisul *Fiori Rumeni*, din care s-a tipărit o parte (până la pagina 192) în 500 de exemplare, toate pierdute în timpul războiului, mai puțin unul, care a ajuns în mâinile autorului. Celelalte pagini, de la 192 la 450, nu au mai putut fi găsite, iar Bosi nu a mai refăcut munca după război. Este suficient pentru a ne da seama de efortul autorului doar din înșiruirea capitolelor ce sunt cuprinse în aceste 192 de pagini: *Edgar Quinet și limba română, Vasile Alecsandri, Mihail Eminescu, Dimitrie Bolintineanu, Constantin Istrati, Grigore Tocilescu, Andrei Mureșianu, Haralamb Gheorghe Lecca, Radu D. Rosetti, Cincinat Pavelescu, Petre Dulfu, O scurtă scrisoare inedită a lui G. Carducci*, unde se face referire la români, *Generalul Averescu, Nicolae Iorga, Carmen Sylva, O glorie românească (Hasdeu), Profiluri de regine* (regina Margherita de Savoia și regina Elisabeta de Romania), *București – Elena Văcărescu și literatura română, Războiul, Ei trecură, Flautul verde, Vasile A. Urechia și C. A. Rosetti*. Aproape toți autorii aveau datele biografice și traduceri din operele lor.

Dacă această carte ar fi fost publicată, ne-ar fi făcut un mare serviciu în timpul în care „literatura noastră era așa de rău cunoscută”, apreciază Cuciureanu.

Activitatea lui Pier Emilio Bosi nu a fost întotdeauna înțeleasă la justa ei valoare, fiind criticată, fără menajamente, așa cum a făcut-o Gheorghe din Moldova (Gheorghe Kernbach), care, sub pseudonimul Victor C. Rareș, a publicat articolul *Cum ne cunosc străinii. Metoda de observare cu ilustrări pe text* în „Viața românească”, București, anul I, vol. II, nr. 5 (iulie) 1906, p. 217–226, în care i se imputa acestuia modul în care aprecia valoarea unor autori contemporani, în speță Constantin Mille, cu care „începe și se sfârșește galeria «scriitorilor de valoare mare și nediscutabilă»”, Emil D. Fagure, Smara, Elena Văcărescu, Agata Paleologu, H. Lecca, Constanța Hodoș, Cincinat Pavelescu etc. Sunt criticate traduceri din Radu Rosetti, Carmen Sylva, apoi „o fabulă fără sare, de Cornelio, un foarte drăguț scriitor de la «Universul»”, și poezia lui Eminescu *Și dacă ramuri...*, „bine pricepută, dar redată cu umpluturi prea multe, așa că numai pe departe poate aminti prețiosul original”.

La nedreptul atac, Pier Emilio Bosi răspunde printr-o scrisoare deschisă publicată în „Nuova rassegna di letterature moderne”, nr. 9–10/1906, *Polemica letteraria*, sub forma unei scrisori, trimisă lui C. Mille și apărută, în limba română, în „Adevărul”, din 12 septembrie 1906. Bosi demontează acuzațiile injuste, „în mod eficace cu mult bun simț și spirit”, se afirmă în teză.

Opera lui Ștefan Cuciureanu, în totalitatea ei, trebuie considerată critic, în perspectivă istorică, ținând cont de stările de lucruri ale epocilor pe care le-a străbătut și când a scris și tipărit unele articole. Fără a-l putea apropia de o anumită orientare politică, prezentările *Generale Ion Antonescu, capo dello stato e presidente del Consiglio dei Ministri: Per la realizzazione della Romania legionaria. Proclamazioni, discorsi, avviamenti*, și *Horia Sima, Comandante del Movimento Legionario e vicepresidente del Consiglio dei Ministri: I rapporti romeno-ungheresi. Il discorso pronunziato alle 9 ottobre 1940 a Brașov*, sugerează un om ancorat în realitățile momentului istoric, după cum, mai târziu, în ton cu „cerințele” epocii proletcultiste, a scris articolul *I. V. Stalin și problemele limbii*. Nu același lucru se poate spune despre faptul că a recenzat volumul *La malul apei*, care însumează 56 de povestiri pescărești, scrise de 36 de autori sovietici, știut fiind faptul că era un pasionat al sportului cu undița.

Cu privire la scriitură, multe dintre textele semnate de Cuciureanu sunt „îmbibate” cu un aer poetic aparte, așa cum se poate constata în *Cartea în vers a poporului român* și multe altele. Dăruit cu har literar, el mânuiește cu mare ușurință cuvântul creator de atmosferă: „*pripasul* din urmă”, „cu multă *doxă* vieneză”, „căile *lepădării* erorii”, „de o *miteță* ... poetică”, „îl cuprinde *neogoiul*”, dar și *ogoiul*, *au plinit*, *singurită* „singulară”, *osebire* „deosebire”, *a oblici*, *protivnice*, „soarta *inimică*”, „duhului *nos*”, *desemn* „desen”, *origina* „originea”, „*maștera* Florență”, *abstruze*, *corciul*, *descrișul* „descrierea”, *mirosnă* „mireasmă”, *necum* etc.

Foarte interesant este și faptul că, dintr-o necesitate neologică, Ștefan Cuciureanu face apel cu multă dezinvoltură la italianism, așa cum făcuseră, cu un secol înaintea sa, reprezentanții curentului italianist, inițiat de I. Eliade Rădulescu, și asupra operelor cărora s-a aplecat cu acribie. La Cuciureanu, se întâlnesc următorii termeni: *atinente* (it. *attinente*), *agrestă* (it. *agreste*), *aquarela* (it. *aquarello*), *pervade* și *pervadență* (it. *pervadere*), *cipreșilor* (it. *cipreso*), *disgregat* (it. *disgregare*), *valutare* (it. *valutare*), *inconcluziune* (it. *inconcluso*), *idoneitatea* (it. *idoneità*), *lețios* (it. *lezioso*), *silenția* (it. *silenzio*), *secolii* (it. *secolo*), *deturpă* (it. *deturpare*), *verecundia* (it. *verecundia*, lat. *Verecundia*, ae), *se ilude* (it. *illudere*), *cronisti* (it. *cronista*), *odierne* (it. *odierno*), *mestiția* (it. *mestizia*), *iruent* (it. *irruente*), *imbele* (it. *imbelle*), *a tretia* (it. *tretiere*), *Omer* (it. *Homer*), la care vom putea adăuga pe *novelistul* (it. *novelista*) și *tradizionale*.

Fără a fi supărătoare, aceste lexeme dau o culoare aparte textului.